

Obsah — Contents — Inhalt

<i>Jiří Musil — Martin Tomášek — Stanislava Kučová — Jolana Šanderová</i> Egyptian Western Desert in the Roman Period. Al-Hayz – Bahariya. The Survey of Development of the Landscape and its Settlement — Egyptská západní poušť v době římské. El-Héz – oáza Bahrija. Projekt výzkumu vývoje krajiny a jejího osídlení	5–58
<i>Martin Kuna — Mária Hajnalová — Lenka Kovačiková — Lenka Lisá — Jan Novák — Michal Bureš — Václav Cílek — Jiří Hošek — Petr Kočár — Antonín Majer — Daniel Makowiecki — Linda Scott Cummings — Zdenka Šůvová — Ivo Světlík — Dimitri Vandenberghe — Jasper Van Nieuland — Chad L. Yost — Mirosława Zabilska-Kunek</i> Raně středověký areál v Roztokách z pohledu ekofaktů — The Early Medieval site at Roztoky. The evidence of ecofacts	59–147
<i>Nada Profantová</i> Náhrdelníky byzantského (?) původu a bronzové kruhové ozdoby ve slovanském prostředí 6.–7. století. K interkulturním vztahům — Halsketten byzantinischen (?) Ursprungs und Bronze-Ringschmuck im slawischen Umfeld des 6.–7. Jahrhunderts. Zu den interkulturellen Beziehungen	149–182
<i>Gabriela Blažková</i> Vývoj raně novověké kuchyňské a stolní keramiky v Čechách na základě souborů z Pražského hradu — The development of Early Modern ceramic kitchenware and tableware in Bohemia based on assemblages from Prague Castle	183–230
<i>Vladimír Peša</i> Der neuzeitliche Mensch in der Höhle: Die Speläoanthropologie als archäologische Quelle — Novověký člověk v jeskyni: Speleoanthropologie jako archeologický pramen	231–316
Recenze — Reviews — Rezensionen	
<i>John Bintliff — Mark Pearce /eds./, The Death of Archaeological Theory? (rec. Luboš Chroustovský) .....</i>	317–319
<i>Svend Hansen, Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa. Archäologie in Eurasien 20 (rec. Inna Mateiciucová) .....</i>	320–321
<i>Petr Novák, Die Dolche in Tschechien. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung VI, 13. Band (rec. Lubor Smejtek) .....</i>	322–324
<i>Friedrich Laux, Die Dolche in Niedersachsen. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung VI, 14. Band (rec. Lubor Smejtek) .....</i>	325–326
<i>Andreas Lippert, Die zweischaligen ostalpinen Kammhelme und verwandte Helmformen der späten Bronze- und frühen Eisenzeit. Archäologie in Salzburg, Band 6. Mit Beiträgen von Christine de Vree, Martina Weber, Joachim Lutz, Mathias Mehofer, Erich Marx (rec. Miloslav Chytráček) .....</i>	327–330
<i>Stefan Moser — Georg Tiefengraber — Karin Wiltschke-Schrotta, Der Dürrnberg bei Hallein. Die Gräbergruppen Kammelhöhe und Sonneben. Dürrnberg-Forschungen, Band 5, Abteilung Gräberkunde. Mit einem Beitrag von Mona Abd El Karem (rec. Miloslav Chytráček) .....</i>	330–333
<i>Christoph Bartels a Rainer Slotta /eds./, Geschichte des deutschen Bergbaus, Band 1. Der alteuropäische Bergbau. Von den Anfängen bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts (rec. Petr Hrubý) .....</i>	333–335
<i>Catalina Bateman Vargas, Liderazgo y color en los monumentos funerarios prehispánicos del sur del Alto Magdalena, Colombia. Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales Banco de la República (rec. Helena Tůmová) .....</i>	335–336

Egyptian Western Desert in the Roman Period. Al-Hayz – Bahariya

The Survey of Development of the Landscape and its Settlement

Egyptská západní poušť v době římské. El-Héz – oáza Bahrija
Projekt výzkumu vývoje krajiny a jejího osídlení

Jiří Musil — Martin Tomášek — Stanislava Kučová — Jolana Šanderová

Předloženo redakci v dubnu 2013, upravená verze v srpnu 2013

Studie představuje výsledky dlouhodobé archeologické prospekce, kterou v prostoru části oázy Bahrija, zvané El-Héz, realizují ČEGÚ a ÚKAR FF UK ve spolupráci s UJEP, ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i. a NPÚ. Krátký nástin dějin antického a středověkého Egypta s přihlédnutím k dějinám Západní pouště provází soupis archeologických lokalit, které byly v rámci dálkového a povrchového průzkumu a částečné terénní exkavace buď poprvé komplexněji dokumentovány, nebo objeveny. Soupis lokalit i shromážděný soubor dokumentované hmotné kultury představuje základní trendy vývoje osídlení oázy v době římské a ve středověku. V době římské dochází nejpozději od 3. století po Kristu k intenzivnímu osidlování oázy, budování technicky náročných podzemních technických děl (manawárů, qanátů), sbírajících a rozvádějících vodu po okraji pouště, a k rozkvětu zemědělské i nezemědělské výroby. V prostoru oázy evidujeme osídlení městského typu, včetně přilehlé infrastruktury polností, vodního hospodářství, nekropolí apod. Evidujeme pozůstatky vesnického osídlení a hmotnou kulturu svědčící o intenzivních stycích s dalšími oblastmi římské říše, zejm. s oblastí libyjské Tripolitany i východním Středomořím. Celkově lze odhadnout, že zde žily desetitisíce lidí. K regresu osídlení dochází od 5. století po Kr. Byť oáza zřejmě nikdy nebyla zcela opuštěna, osídlení se redukuje na několik osad, jejichž hmotná kultura svědčí o izolovanosti osídlení a jeho pauperizaci. Proces poměrně rychlého odchodu obyvatelstva je zde nesmírně zajímavým příkladem toho, jak úpadek centrální správy a státní moci ovlivňuje schopnosti zemědělských komunit udržovat společná technická díla, na kterých závisí přežití osídlení v extrémních podmínkách Západní pouště.

archeologie, hmotná kultura, doba římská, středověk, Západní egyptská poušť, výzkum osídlení

Study presents results of longitudinal archaeological prospection in the segment of oasis Bahariya named Al-Hayz, that would be further carried out by Czech Institute of Egyptology and Institute for Classical Archeology, of the Faculty of Arts, Charles University, Prague, in collaboration with University of Jan Evangelista Purkyně, Ústí nad Labem, Institute of archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i. and National Heritage Institute. Expected delineation of Roman period and middle age Egypt history with regard to history of the Western desert is accompanied by exhaustive list of archaeological localities. These were collected thanks to remote or surface explorations and partial terrain excavations either for the first time exhaustively documented or discovered. List of localities as well as collected heap of documented material culture enables us to present basic development of oasis settlement in the Roman and Middle age period. In the Roman period dating back since 3rd century AD there is evidence for massive inhabitation of oasis, building of intricated underground technicist constructions, gathering and dispatching water along the dessert margin and also upheaval of agricultural as well as non-agricultural industries. In the area of oasis we glance over settlement of the city type, including adjacent fields and its infrastructure, water industry, necropolises etc. We oversee remnants of village type of settlement and material culture indicating intensive connections with other areas of Roman Empire, especially with Tripolitan region and Northern Mediterranean. On the whole we can guess there were living tens of thousands of people there. Regression of inhabitation happens since 5th century AD. Eventhough oasis was presumably never completely abandoned settlement was reduced to several villages whose material culture indicates isolated settlement and its pauperization. Process of relatively fast migration of inhabitants serves here as an extraordinary example of the fact how downfall of central bureaucracy and state power influences ability of agriculture communities to maintain shared technicist constructions whose existence is prerequisite for extreme conditions in the Western desert.

archaeology, material culture, Roman Period, Egyptian western Desert, settlement survey

Raně středověký areál v Roztokách z pohledu ekofaktů

The Early Medieval site at Roztoky. The evidence of ecofacts

Martin Kuna — Mária Hajnalová — Lenka Kovačiková — Lenka Lisá — Jan Novák —
 Michal Bureš — Václav Cílek — Jiří Hošek — Petr Kočár — Antonín Majer —
 Daniel Makowiecki — Linda Scott Cummings — Zdenka Sůvová — Ivo Světlík —
 Dimitri Vandenberghe — Jasper Van Nieuland — Chad L. Yost — Miroslawa Zabilska-Kunek

Předloženo redakci v dubnu 2013, upravená verze v červnu 2013

Raně středověké sídliště v Roztokách (okr. Praha-západ, střední Čechy) představuje výjimečnou lokalitu a zároveň obtížný interpretační problém. Mimořádný a záhadný je zde především počet sídlištních objektů kultury pražského typu (6.–7. století n. l.). Celkem bylo na lokalitě (s plochou min. 22 ha) zatím zachyceno přes 300 zahloubených domů této kultury a jejich celkový počet lze odhadnout na nejméně dvojnásobek. Sídliště charakterizuje řada nezvyklých rysů, např. umístění na dně kaňonovitého údolí a sídelní diskontinuita, na druhé straně ale také absence dalších, funkčně lépe interpretovatelných nálezů (výrobních zařízení, luxusních výrobků apod.).

Nálezy daného období byly v Roztokách poprvé zkoumány v 80. letech minulého století (Kuna — Profantová a kol. 2005); v letech 2006–2010 zde v souvislosti s přeložkou silnice proběhl další rozsáhlý odkryv. Jeho součástí byl i systematický sběr ekofaktů, prováděný s cílem lépe poznat původní přírodní prostředí a základní rysy ekonomiky sídelní aglomerace. Získán a zpracován byl např. rozsáhlý soubor uhlíků, rostlinných makrozbytků, zvířecích kostí, rybích kostí a malakofauny; provedena byla též fosfátová analýza podlah domů, mikromorfologický rozbor vrstev výplní a radiouhlíkové datování série vzorků. Výsledky těchto postupů jsou přehlednou formou představeny v této práci.

K zajímavým zjištěním patří např. poměrně malý vliv osídlení na přírodní prostředí (v kontrastu s množstvím sídlištních pozůstatků), důraz na chov prasat (nejspíše související s větším počtem lidí v komunitě), pěstování prosa (početně nejvýznamnější kulturní plodina, byl ekonomicky zřejmě nikoliv hlavní) a malé uplatnění rybolovu. V závěru práce je formulována hypotéza, že lokalita byla původně členěna do dvou částí, z nichž jedna (jižní, s největší koncentrací raně středověkých domů) byla specializovaným areálem, jehož obyvatelé se do značné míry věnovali nezemědělským činnostem.

raný středověk – kultura pražského typu – sídelní aglomerace – ekofakty – ekonomika – specializace

The Early Medieval settlement at Roztoky (Prague-west district, Central Bohemia) represents an extraordinary case and, at the same time, a difficult challenge in terms of interpretation among sites of the Prague-type Culture (6th–7th century AD). Primarily, the high overall number of settlement features of the given culture is what makes this site unique and puzzling. To date, more than 300 sunken houses of this culture have been captured at the site (with an area size of min. 22 ha) and their overall number can be estimated as being at least double this amount. On the one hand, the site is specific also by its landscape setting (at the base of a canyon-like valley) and by its discontinuity in relation to the preceding and the following periods. On the other hand, the site lacks finds that would allow for a clear interpretation in terms of its function (e.g. production features, tools or waste materials, luxury goods, etc.).

Finds of the Prague-type Culture were first discovered at Roztoky in the 1980s (Kuna — Profantová a kol. 2005). A further extensive excavation took place at the site in 2006–2010 due to road relocation. An integral part of the new excavation was the systematic collection of ecofacts, conducted with the aim of gaining as much information as possible on the nature environment and the basic economic character of the Early Medieval settlement agglomeration. This led to the obtaining and processing of an extensive assemblage of, for example, charcoal fragments, plant macroremains, animal and fish bones, and malacofauna; also conducted was a phosphate analysis of the house floors, a micromorphological analysis of their fill strata and the radiocarbon dating of a series of samples. The results of this work are presented in this article.

Interesting findings concern, for example, the relatively minor impact of the Early Medieval settlement on the environment (in contrast to the large amount of settlement features), the focus on pig husbandry (most probably linked to a high population in the community), the growing of millet (the most significant cultural plant in terms of find numbers, but apparently not primary in economic terms), and the minor use for fishing. A range of indicators confirms that the site was settled by a large community of people. At the end of this paper, the hypothesis is presented that the site was originally divided into two parts, one of which (the southern, with the largest concentration of Early Medieval houses), must have been a specialized settlement (activity) area that was mostly used for non-agrarian activities. On the basis of the current results it is impossible to identify the type of activities more precisely, mostly because they must have belonged to activities leaving no clear archaeological traces. Nonetheless, the results of this paper offer a new starting point and a reliable ecological and economic framework to be integrated into further research.

Early Middle Ages – Prague-type Culture – settlement agglomeration – ecofacts – economics – specialisation

Náhrdelníky byzantského (?) původu a bronzové kruhové ozdoby ve slovanském prostředí 6.–7. století. K interkulturním vztahům

Halsketten byzantinischen (?) Ursprungs und Bronze-Ringschmuck im slawischen Umfeld des 6.–7. Jahrhunderts. Zu den interkulturellen Beziehungen

Nada Profantová

Předloženo redakci v listopadu 2012, upravená verze v květnu 2013

Díky sídlištním nálezům z Roztok u Prahy a Kolína n. L. jsme poprvé v Čechách doložili pro kulturu s keramikou pražského typu (KKPT) nošení bronzového náhrdelníku se spirálkami, dvou typů kruhových nášivek aj. Náhrdelník se spirálkami byzantského původu je rozšířený v karpatské kotlině, v Podněstří a v baltském prostředí, stejně jako jeden typ kruhové nášivky. Náhrdelník se spirálkami je v karpatské kotlině díky byzantským importům datován do rané doby avarské (poslední třetina 6. a počátek 7. stol.). Keramika z domu 1717 v Roztokách datování odpovídá. Dům musel zaniknout před či na konci tohoto intervalu, neboť náhrdelník ležel v poslední vyrovnávací vrstvě domu. Datování podporuje i hrob 2 z Grossprüfeningu - Regensburgu díky spolumýskytu merovejských rourkovitých perel. V případě Roztok i Kolína se asi tato móda do Čech rozšířila se šířením KKPT, tedy s příchodem Slovanů. Bronzová nášivka ležela v domě 1265.1 nad podlahou a užívala se v 1. pol. 7. stol. (paralela pohřebiště Straubing, Čadjavica). Mezi l. 640–670 dům zanikl, patřil do 2./3. fáze osídlení Roztok. Při šíři získaných dat ¹⁴C to je zpřesněním pro I. (dům 1717) a II. fázi osídlení v Roztokách. Zároveň je zřejmé, že se ženy z Roztok zdobily stejně jako v karpatské kotlině a východní Evropě, jen nacházíme tyto ozdoby vzácněji. Nově disponujeme plnou škálou ženských ozdob konce 6. a 7. stol. (náušnice, náhrdelníky, přívěsky, spony).

kultura s keramikou pražského typu, Čechy, kovový náhrdelník, ženské ozdoby, interregionální kontakty

Necklaces of Byzantine origin and bronze circular ornaments in the Slavic environment of the sixth and seventh century. On intercultural relationships. Thanks to settlement finds from Roztoky near Prague and from Kolín on the Elbe, the wearing of a bronze necklace with spirals and two types of circular appliqué, etc. were documented for the first time in Bohemia for the culture with Prague-type pottery (KKPT). Like one type of circular appliqué, the necklace with spirals of Byzantine origin is spread throughout the Carpathian Basin, Transnistria and the Baltics. Thanks to Byzantine imports, the presence of the necklace with spirals in the Carpathian Basin is dated to the early Avar period in the final third of the sixth century and the beginning of the seventh century. Pottery from house no. 1717 in Roztoky corresponds to this dating. As the necklace was found in the last levelling layer of the house, the structure must have been abandoned before or at the end of this period. The dating is also supported by grave no. 2 from Grossprüfening - Regensburg thanks to the coincidence of Merovingian tubular beads. In the case of both Roztoky and Kolín, this fashion probably spread to Bohemia with the expansion of the KKPT, i.e. with the arrival of the Slavs. The bronze appliqué was found above the floor in house no. 1265.1 and was used in the first half of the seventh century (with parallels from the cemetery in Straubing and Čadjavica). The house, which belonged to the second/third phase of Roztoky settlement, was abandoned between the years 640 and 670. With the span of acquired ¹⁴C radiocarbon data, this is a more accurate dating for the first (house no. 1717) and second phase of settlement in Roztoky. It is clear that women in Roztoky wore similar ornaments as in the Carpathian Basin and eastern Europe, only their finds are more rare. There is now a full range of female ornaments from the end of the sixth century and the beginning of the seventh century (earrings, necklaces, pendants, brooches) available for study.

Culture with Prague-type pottery, Bohemia, metal necklace, female ornaments, interregional contacts

Vývoj raně novověké kuchyňské a stolní keramiky v Čechách na základě souborů z Pražského hradu

The development of Early Modern ceramic kitchenware and tableware in Bohemia based on assemblages from Prague Castle

Gabriela Blažková

Předloženo redakci v lednu 2013, upravená verze v březnu 2013

Koncepce studie vychází z rostoucího zájmu o postmedievální archeologii napříč Evropou. Dosud vznikl v Českých zemích z tohoto období omezený počet studií, většinou publikovaných v muzejních a regionálních, obtížně dostupných periodících. Na základě osmi analyzovaných nálezových souborů z odpadních jímek z Pražského hradu (680 celých nádob) a komparace s dosud publikovanými raně novověkými nálezy hmotné kultury byl vypracován nástin chronologického vývoje raně novověké kuchyňské a stolní keramiky v obecnější rovině. Tato studie předkládá vývoj základních tvarových proporcí u jednotlivých druhů keramiky, analyzuje způsob a umístění výzdoby a v neposlední řadě sleduje vazby mezi výrobní surovinou, tvarem nádob a způsobem výzdoby. Tento přehled je platný přinejmenším pro území hlavního města a okolí od konce 15. až do druhé poloviny 17. století. Jedná se o první takto rozsáhlou analýzu provedenou na českém raně novověkém nálezovém materiálu.

raný novověk, keramika, Pražský hrad, Praha

The concept of this study derives from increasing interest in post-medieval archaeology across Europe. So far, only a few studies have been written on the territory of the Czech Republic in this period, and almost all have been published in (hardly accessible) museum and regional periodicals. Based on eight analysed find assemblages from cesspits at Prague Castle (680 complete vessels) and the comparison of Early Modern period finds of material culture published to date, a general outline of the chronological development of Early Modern kitchen and table ware is being suggested. This study presents the development of basic form proportions of individual pottery types, analyses technique and placement of the decoration, and last but not least, monitors links between the sources of clay, vessel shape and decoration method. This overview applies, at least, to the territory of the city of Prague and its surrounds from the end of the 15th century to the second half of the 17th century. It is the first comprehensive analysis of finds from the Early Modern period in Bohemia.

Early Modern period, pottery, Prague Castle, Prague

Der neuzeitliche Mensch in der Höhle: Die Speläoanthropologie als archäologische Quelle

Novověký člověk v jeskyni: Speleoanthropologie jako archeologický pramen

Vladimír Peša

Předloženo redakci v květnu 2012, upravená verze v prosinci 2012

Interpretace pravěkých jeskynních (ale i jiných) lokalit vychází z analýzy a vyhodnocení nálezových situací a souborů artefaktů, které však často nabízejí víceznačné nebo dokonce protichůdné možnosti výkladu. Jedním z možných řešení je konfrontace archeologických pramenů s historickými, funkčně známými událostmi nebo lokalitami. Tuto metodu v případě archeologie jeskyní nabízí speleoanthropologie, propojující poznatky speleologie, archeologie, historie, etnografie, folkloristiky, psychologie, teologie a dalších oborů v oboustranném vztahu člověk – jeskyně. Příspěvek sleduje u jeskynních lokalit archeologické projevy válečných úkrytů, pastevectví, mimosídlištních hospodářských a výrobních aktivit, prospektorů a těžby surovin, religiózních míst, pověrečných zvyků, tragických událostí, návštěvníckého ruchu ad. Samostatně jsou zpracovány archeologické a epigrafické (skalní rytiny, nápisy, malby) prameny, z nichž větší část neumožňuje zařazení do výše uvedených kategorií.

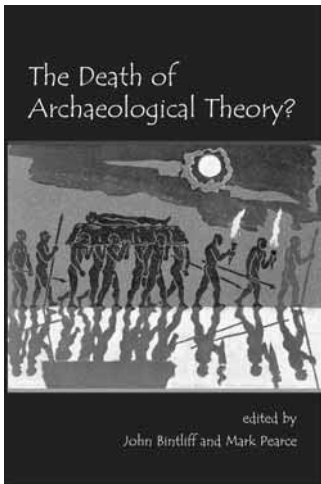
novověká archeologie, speleoanthropologie, jeskyně, skalní převisy, válečná refugia, mimosídlištní aktivity, poustevny, prospektoři, skalní rytiny, vnímání krajiny

Modern period man in caves: speleo-anthropology as an archaeological source. *The interpretation of prehistoric cave (and other) sites is based on the analysis and evaluation of find situations and assemblages of artefacts which, however, frequently offer ambiguous and even opposing explanations. One possible solution would be to compare archaeological sources with historical sources, known events and sites. In the case of the archaeology of caves, this method can utilise speleo-anthropology, which combines knowledge from the fields of speleology, archaeology, history, ethnography, folklore studies, psychology, theology and other disciplines in the relationship between man and caves. The article studies the archaeological manifestations at cave sites of wartime shelters, herding activities, farming and production activities away from settlements, prospecting and the extraction of minerals, ritual locations, superstitious customs, tragic events, visitation traffic, etc. Archaeological and epigraphic sources (rock engravings, inscriptions, paintings) are processed separately. The majority of these sources cannot be classified into the categories above.*

modern period archaeology, speleo-anthropology, caves, rock shelters, wartime shelters, non-settlement activities, hermitages, prospectors, rock engravings, landscape perception

Recenze — Reviews — Rezensionen

John Bintliff — Mark Pearce /eds./ The Death of Archaeological Theory?

Oxbow Books, Oxford, 2011
89 str., 4 obr., 3 tab.
ISBN 978-1-84217-446-3

Recenzoval:

Luboš Chroustovský
Katedra archeologie, Fakulta filozofická,
Západočeská univerzita v Plzni
Sedláčkova 38, CZ 306 14 Plzeň
chrousto@kar.zcu.cz

Při příležitosti představení této útlé publikace bych se nejprve rád zastavil u okolností a událostí, jež k jejímu vydání vedly a které dané téma stále provázejí. Sborník zahrnuje příspěvky stejnojmenné sekce v rámci dvanácté každoroční konference European Association of Archaeologists roku 2006 v Krakově. Hlavním motivem se stala otázka, zda by archeologii („studiu minulých společností skrze jejich materiální kulturu“) nebylo lépe, kdyby se zbavila nadměrného břímě teoretického dogmatismu a ideologie posledního čtvrtstoletí. Zda by experiment s úmrtím teoretiků v archeologii přinesl úlevu od jednotlivých paradigmatických snah a nabídl prostor pro rozmanitě rekonstrukce minulosti na základě současných metod. Idea pochází ze slavné eseje *The death of the author*, v níž Roland Barthes (1967) odhaluje zásadní vliv autora na výsledný text. Organizátoři této provokativní sekce (John Bintliff, Mark Pearce) se setkali s neočekávanou návštěvností a odezvou.

V prosinci 2009 byla tomuto tématu věnována úvodní plenární sekce *The death of theory?* (John Chapman) v rámci Theoretical Archaeology Group v Durhamu (<http://antiquity.ac.uk/tag/index.html>). Sekce reagovala na situaci poslední dekády, v níž chybí větší teoretický obrat či průlom. Přednášející se na základě svých specializací snažili poukázat na klady a zápory absence nového paradigmatu, současného rozmělnění a mísení různých přístupů a metod. Na toto setkání navázala v prosinci 2011 sekce *Life after death: how we do theory and what theory should do for us* (Benjamin N. Vis) v rámci 33. ročníku Theoretical Archaeology Group v Birminghamu (<http://antiquity.ac.uk/tag/index.html>; stručně též Chroustovský — Kolář — Vostrovská 2012). Na sekci navazovala diskuze „kulatého stolu“ vedená Martinem Carverem, v níž byl zájem o diskutování současné situace velmi živý. Z uvedeného je zřejmé, že toto téma je v rámci evropské archeologie stále aktuální.

V úvodní kapitole (Introduction) seznamují editoři čtenáře s původní konferenční sekcí v Krakově, hlavními myšlenkami textů a svým pohledem na aktuální situaci v anglosaském světě teoretické archeologie. John Bintliff se ve své stati *The death of archaeological theory?* zaměřuje na negativní účinky přijetí ideologie, jež vnikla do archeologické teorie. Po stručném osvětlení výkladu teorie (jakožto „principů vědy a umění“) obrací pozornost k textům věnovaných teorii a metodě z pera Davida L. Clarka (Clarke

1968), Lewise R. Binforda (Binford 1972), Iana Hoddera (Hodder 1999), Mathew Johnsona (Johnson 2004), Chrise Tilleyho (Tilley 1994) a Kristiana Kristiansena (Kristiansen 2004). U zmíněných textů Bintliff vyzdvihuje především souvislost teorie a empirických dat (možnost testování modelů). Dále si všímá také imperativů ohledně toho, co bychom (ne-)měli dělat, o čem (ne-)přemýšlet, přičemž tyto prvky ideologie odmítá. Proto konstatuje, že teorie zemřela a na její místo nastoupila ideologie (ve smyslu diskursu idejí). Nesouhlasí s teoretickými pasážemi vycházejícími z filozofických či politických preferencí autora (namísto empirické či experimentální báze) a s využitím archeologických pramenů jako dokladů vlastních modelů. Připomíná debatu z počátku 20. století mezi Maxem Planckem (elitní myslitelé zadávají úkoly praktickým výzkumníkům) a Ernstem Machem (věda založená demokraticky na zkušenostech a dovednostech praktických experimentátorů), přičemž se kloní k variantě druhé. Celkově text doznívá do bodu, kdy cítí potřebu obecného flexibilního teoretického rámce v archeologii, v němž by bylo možné uplatnit rozdílné přístupy v tvorbě modelů a hlavně přistoupit k jejich testování (pozitivní inspiraci spatřuje např. v eklektickém přístupu komplementárních diskurzů po vzoru Ludwiga Wittgensteina; dále u francouzské školy *Annales*, obr. 2.6; Bintliff /ed./ 2004). Závěrem přeje archeologii osvobození od tzv. ideopraktiků („poháněných k šíření idejí“) zastávajících jediný přístup/model a vylučující vše ostatní.

Stručnou perspektivu z Nového světa přináší Kent V. Flannery a Joyce Marcus (A New World Perspective on the ‘death’ of archaeological theory), kteří nespátřují žádnou *archeologickou* teorii, natož její smrt. V jejich tradici představuje archeologie pouze „soubor metod“ závislý na teoretickém bádání v antropologii, sociologii, politologii, ekonomii, ekologii, biologii, evolučních studiích a dalších. Ve své kapitole plynule navazují na J. Bintliffa a podporují hledisko E. Macha. Vzájemné efektivní zpětné vazby mezi archeologií a antropologií ilustrují na dvou příkladech. Prvním je proces segmentace společnosti do větších (nežli rodinných) vzájemně oponentních skupin, v nichž se utváří skupinová mentalita (sociální substitute). Ta ztotožňuje napadení člena za napadení skupiny, následnou válku lze tedy považovat za sociální akt. Tyto poznatky etnografie byly užitečně interpretovány při interpretaci pozdně paleolitického pohřebiště Jebel Sahaba v údolí Nilu (ostatky nesly četné stopy násilí), přičemž archeologové argumentovali též ekologickými podmínkami daného období. Druhým příkladem je potvrzení orální (ne vždy spolehlivé) historie vývoje osídlení ostrova Tikopie na základě archeologického výzkumu. Autoři se obávají jen současné převahy postmoderního myšlení v antropologii, které opomíjí vědeckou analýzu, syntézu a generalizaci.

Mark Pluciennik (Theory, fashion, culture) cítí potřebu vymezit hranice pojmů teorie, metoda a popis. Teorii vnímá jako zájem o „konceptuální rámce zajišťující kontexty a umožňující smysl archeologii a jejím pramenům“. Metodologií pak označuje aplikaci těchto idejí v empirickém výzkumu. Z toho vyplývá vzájemná vazba mezi podporou či vyloučením určitých teorií a metod. Důležitou myšlenkou jeho textu je „umístění“ badatelů v určitém prostředí (institucionálním, kulturním, vzdělávacím, sociálním, ekonomickém, politickém, historickém), ve kterém se projevuje role intelektuální či jiné *módy* (to, co se zdá být přitažlivé z hlediska kolegů či jiných okolností). V této souvislosti vidí prohlašování „smrti literární teorie“ ve vazbě na francouzské postmoderní filozofy jako něco, co v archeologii nemá místo, neboť archeologie má mnohem širší vazby na ostatní disciplíny, včetně přírodních věd. Tím se autor dostává k úvahám o vlivu (intelektuální) módy či okolností na po-

žadavky *obecné teorie* v archeologii (po vzoru přírodních věd). Zatímco původní procesuální požadavky a rétorika jsou již minulostí, autor spatřuje podobný trend přejímání inspirací z biologie (či genetiky) a (hlasitého) zasazování archeologie do rámce evolučních studií. Součástí tohoto trendu jsou opět imperativy ohledně toho, co by archeologie (ne-)měla dělat a výhody v oblasti financování či osobní kariéry. Autor nespatřuje zásadní změny v teorii archeologie, ani v nástupech procesualismu či postprocesualismu, které vnímá spíše jako změnu důrazu na vybrané aspekty. Smrt teorie v archeologii je ochoten spatřit v kolapsu falešného konsensu obecné teorie a v nabývající diverzitě přístupů.

Alexander Gramsch (*Theory in Central European archaeology: dead or alive?*) se pokouší nastínit postoje středoevropské archeologie k teorii a metodě. Středoevropská archeologie je dle Gramsche charakteristická vlastními způsoby práce (např. práce s materiální kulturou a sdílení interpretací s kolegy). Seznámení se středoevropskou archeologií počíná dvěma typickými německými pojmy – *Materialschlacht* (doslova bitva materiálů či plýtvání materiálem; ironicky užíváno pro rozsáhlé materiálové studie ústím v katalogy a distribuční mapy, na úkor interpretací) a *Theoriefeindlichkeit* (nepřátelství k teorii). *Theoriefeindlichkeit* souvisí dle Gramsche s poválečným odklonem od ideologií a soustředěním na empirický výzkum (založený na kulturně historickém přístupu a předpokladech, že materiál mluví sám za sebe) a odtazitostí od anglosaských teoretických přístupů a diskusí o sociální roli archeologie. Gramsch nepožaduje smrt teoretické archeologie (či archeologů), kterou považuje dnes již za specifickou subdisciplínu, avšak volá po chybějících reflektivních přístupech v archeologické teorii, které by mohly následně proniknout do archeologické praxe. Navrhuje následující tři základní témata: reflexe historie bádání (jak a proč se otázky vyvinuly, a zda jsou poháněny, či relevantní k současnosti), reflexe sociální role oboru (jak je archeologie vnímána, prezentována a zne/užívána veřejností), reflexe vztahu teorie a praxe (porozumět teorii jako součástí archeologické praxe; jak sbíráme, využíváme a interpretujeme archeologická data). Závěrem varuje před přílišným teoretizováním, které by ztratilo kontakt s empirickou základnou.

Kristian Kristiansen (*Theory does not die it changes direction*) se obrací hlouběji do minulosti a poukazuje na periodické střídání dvou výchozích pozic – racionalismu a romantismu, které se odráží také v procesuální a postprocesuální archeologii. Rozeznává dva základní procesy ve vztazích teorie, metody a interdisciplinárních inspirací: krátká období inovace (velký impakt přírodních věd na základě nových objevů, mezinárodní výzkumná síť, globální problematika) a delší období konsolidace (malý impakt, tradiční znalosti, národní měřítko, lokální problematika). Období posledního čtvrtstoletí pak Kristiansen hodnotí na základě analýz periodik a konstatuje, že v interpretacích dominuje lokální perspektiva, texty odkazují na národní literaturu a expandují témata managementu archeologického dědictví a nacionalismu. Všechny tři aspekty spolu úzce souvisí. Archeologie, která se odklonila od velkých otázek (např. vztah kultury a přírodního prostředí), ztratila svůj vědecký potenciál, prestiž a politickou podporu. Přitom k současným tématům migrací (na základě biologie) a válečnictví má co říci a může se stát velmi populární, jak dokládá zájem o bestsellery s archeologickou tematikou z pera biologa Jareda Diamonda (*Diamond 1997; 2005*). Recentní inovace analýz DNA, izotopů a výzkumu klimatu dává archeologii znovu možnost vyjadřovat se na mezinárodní úrovni. Tím Kristiansen naznačuje, že archeologie se z postprocesuálního cyklu opět přesouvá k racionálnímu, vědeckému, založenému též na kvantitativním testování. Teorie dle jeho slov neumírá, pouze mění směr.

Mark Pearce (*Have rumours of the 'death of theory' been exaggerated?*) reflektuje aplikaci Kuhnova modelu paradigmatických změn v archeologii (*Kuhn 1970*). Ačkoliv by již

bylo na čase, žádná zásadní revoluce se nekoná. Změny archeologických paradigmat (nástup procesuálního a postprocesuálního) vnímá Pearce spíše jako *proklamované revoluce*, v nichž je teorie používána jako zbraň proti „staré gardě“ umožňující nástup a kariéru generaci nové. Jemnější změny vidí ve schopnostech diskuse, změnách přístupu na základě teoretických otázek a ve výběru metod. Podobný trend spatřuje i v jiných oborech. Pearce konstatuje, že teorie není mrtvá, ale odklonila se od univerzálního jednotného monolitického paradigmatu (obecného modelu) a stala se spíše tzv. brikoláží (v pojetí C. Lévi-Strausse /*Lévi-Strauss 1966*/), tedy výběrem a kombinací různých přístupů a metod, které se zdají být k dané problematice relevantní a efektivní. Takový pragmatický eklekticismus, který se jinak běžně uplatňuje v archeologické praxi, však může být napadán jako nedostatek intelektuální rigoróznosti, koherentního přístupu či originality. Kuhnova paradigmata či Wittgensteinovy „komplementární diskurz“ však postrádají společnou bázi pro vzájemné srovnání, jakoby jejich přínos mohl být uchopen jen jejich vlastním rámcem a terminologií. Velkou „paradigmatickou změnu“ by pak mohl přinést koncept, že teoretická paradigmata jsou nepružná a zbyteční dinosaury a že budoucnost archeologického výzkumu spočívá v eklektickém, otevřeném přístupu.

Nehodlám zde činit filozofické rozboru uvedených textů, které jich již tak obsahují dostatek. Celkově je v příspěvcích patrný odklon od určitého paradigmatu či ideologie, vyzdviženy jsou však možnosti návratu archeologie k diskusím velkých otázek vědy (zejména evoluce, migrace, apod.). Důraz je kladen především na potenciál různých přístupů a jejich efektivní kombinaci, spojení teorie s praxí (a praxe s teorií). V této souvislosti autoři příspěvků odkazují často na syntézu z pera K. Kristiansena a T. B. Larssona (*Kristiansen — Larsson 2005*). Domnívám se, že v našem prostředí mohou východisko z paradigmatického zajetí (či prázdna) nabídnout také syntetické práce Evžena Neustupného (*Neustupný 2007; 2010*) orientované na studium lidského světa prostřednictvím artefaktů. Zřejmý je též zájem o spolupráci na mezinárodní úrovni, o jejímž přínosu není potřeba pochybovat (blíže např. *Kristiansen 2001; 2008*). Z hlediska archeologických komunit lze hovořit o převaze kulturně historického přístupu založeného na empirickém studiu ve střední Evropě (Gramsch); kulturní historii, procesualismu a marginálně též postprocesualismu v USA (dle K. V. Flanneryho a J. Marcuse) a o velkém počtu badatelů na univerzitách Spojeného království, kteří se vymykají paradigmatickému zařazení. Změnu paradigmatu, nebo spíše odklon od postmoderního vlivu v anglosaské archeologii interpretují autoři v souvislosti s periodickým střídáním racionálních/vědeckých/strukturálních a romantických/udalostních paradigmat (podobně též např. *Bintliff 1993; Kristiansen 2008; Neustupný 2012; Sherrat 1996; Trigger 2006*).

Rád bych se ještě závěrem zastavil u tématu univerzitní výuky teorie v archeologii. Autoři příspěvků, ale též účastníci konferenčních sekcí v Krakově a Birminghamu (o Durhamu nemám informace) se shodují v tom, že explicitní výuka teorie a myšlení v archeologii je nepominutelná, neboť jinak proniká do běžné archeologické praxe jen zcela obtížně. Gramsch upozorňuje na fakt, že ve středoevropské archeologii byli studenti vedeni k ostré kritice vůči pramenům, avšak nikoliv vůči idejím a teoriím. Avšak namísto pouhého výkladu archeologických paradigmat (blíže např. *Trigger 2006*) a četby „posvátných textů“ (viz příspěvek J. Bintliffa) cítí badatelé potřebu povzbudit studenty, aby se nebáli velkých teorií a pustili se do vlastních úvah a především porovnávání svých úvah s empirickými daty. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že řeč Johna Bintliffa při příležitostných přednáškách (např. před lety na plzeňské katedře) má potenciál studenty povzbudit k vlastnímu studiu/výzkumu (alespoň ty, kteří mají chuť). Podobný pocit mohou studenti nabyt také např. během pravidelných

návštěv Kristiana Kristiansena na plzeňské katedře v rámci teoreticky zaměřeného projektu OP VK Strategie výzkumu v evropské archeologii. Domnívám se, že tento stručný sborník může dobře posloužit právě při diskusích o současné situaci v teoretické archeologii (či archeologické teorii) v rámci výuky.

Literatura

- Barthes, R. 1967:*
The Death of the Author. Aspen, 5–6.
- Binford, L. R. 1972:*
An Archaeological Perspective. New York – London: Seminar Press.
- Bintliff, J. 1993:*
Why Indiana Jones is smarter than the post-processualists. Norwegian Archaeological Review 26, 91–100.
- Bintliff, J. /ed./ 2004:*
A Companion to Archaeology. London: Blackwell.
- Clarke, D. L. 1968:*
Analytical Archaeology. London: Methuen.
- Diamond, J. 1997:*
Guns, Germs, and Steel. The Fate of Human Societies. New York – London: Norton & Company.
- Diamond, J. 2005:*
Collapse. How Societies Choose to Fail or Survive. Penguin Books.
- Hodder, I. 1999:*
The Archaeological Process. An Introduction. London: Blackwell.
- Chroustovský, L. — Kolář, J. — Vostrovská, I. 2012:*
The 33rd meeting of the Theoretical Archaeology Group. Archeologické rozhledy 64/2, 362–365.
- Johnson, M. 2004:*
Archaeology and social theory. In: *Bintliff, J. /ed./*: 92–109.
- Kristiansen, K. 2001:*
Borders of ignorance: research communities and language. In: *Kobyliński, Z. /ed./*: Quo vadis archaeologia? Whither European Archaeology in the 21st century? Warsaw: Polish Academy of Science, 38–44.
- Kristiansen, K. 2004:*
Genes versus agents: A discussion of widening theoretical gaps in archaeology. Archaeological Dialogues 11.2, 77–132.
- Kristiansen, K. 2008:*
Do we need the 'archaeology of Europe'? Archaeological Dialogues 15.1, 5–25.
- Kristiansen, K. — Larsson, T. B. 2005:*
The Rise of Bronze Age Society: Travels, Transmissions and Transformations. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuhn, T. 1970/(1992):*
The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press. (V ČR vyšlo jako Struktura vědeckých revolucí. Praha, 1992).
- Lévi-Strauss, C. 1962/(1996):*
La pensée sauvage. Paris: Librairie Plon. (V ČR vyšlo jako Myšlení přírodních národů. Liberec, 1996).
- Neustupný, E. 2007:*
Metoda archeologie. Plzeň: Katedra archeologie Západočeské univerzity.
- Neustupný, E. 2010:*
Teorie archeologie. Plzeň: Katedra archeologie Západočeské univerzity.
- Neustupný, E. 2012:*
Towards a new paradigm. In: *Gediga, B. — Grossman, A. — Piotrowski, W. /eds./*: Rytmy przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu. Biskupińskie Prace Archeologiczne 9. Biskupin – Wrocław: Polska Akademia Nauk, Oddział we Wrocławiu, 17–25.

Sherrat, A. 1996:
'Settlement patterns' or 'landscape studies'? Reconciling reason and romance. Archaeological Dialogues 3, 140–159.

Tilley, C. 1994:
A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments. Oxford: Berg.

Trigger, B. G. 2006:
A History of Archaeological Thought. Cambridge: Cambridge University Press.

Svend Hansen

Bilder vom Menschen der Steinzeit Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa

Archäologie in Eurasien 20
Teil I: Text. Teil II: Tafeln 1–532
Philipp von Zabern, Mainz, 2007
547 stran včetně 202 obr. v textu
ISBN 978-3-8053-3773-1

Recenzovala:

Inna Mateiciucová

Ústav archeologie a muzeologie,
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
v Brně
Arne Nováka 1/1 (Veveří 470/28)
CZ 602 00 Brno
inna.mateiciuc@mail.muni.cz
inna_mateiciuc@hotmail.com

V roce 2007 vyšla objemná dvousvazková publikace nyní-šího vedoucího euroasijského odd. Německého archeologického ústavu (DAI) v Berlíně, Svenda Hansena *Bilder vom Menschen der Steinzeit* věnovaná předovýchodní a evropské figurální plastice z období paleolitu až chalkolitu/eneolitu (konec 3. tis. BC). Kniha je po téměř 40leté odmlce (*Ucko 1962; Höckmann 1968*) prvním souborným archeologickým dílem na toto téma a významnou ji činí zejména uveřejnění a zhodnocení nálezů z moderních archeologických výzkumů posledních desetiletí (např. Ain Ghazal). Ty nejenom, že významně obohatily dosavadní pramennou základnu, ale především umožnily postavit již dříve známé sošky do jiného světa a otevřít tak nové možnosti interpretací.

Jak sám autor zdůrazňuje, měla by tato publikace představovat jakousi výchozí základnu interpretačních možností neolitických plastik a jejím úkolem je „...oddělit skutečnosti od spekulací...“ znovu a znovu se vynořujících spolu s neustávající popularitou knih litevsko-americké badatelky *Marije Gimbutas* (1974; 1989; 1991), věnovaných antropomorfním plastikám JV Evropy a manifestujících starý dobrý matriarchální svět Velké bohyně.

Tato původně habilitační práce byla dokončena v roce 1999 a do tisku odevzdána v roce 2006, přičemž pouze některé kapitoly byly pro tisk přepracovány a doplněny o nejnovější literaturu. Autor se v úvodu svěřuje, že v průběhu shromažďování materiálu a psaní práce, které trvalo pět let, ho zaujala další témata inspirovaná četnými současnými publikacemi navazujícími na práce Michela Foucaulta (*Foucault 1977*) a věnujícími se lidskému tělu v časném novověku. Těm by se právě z pohledu neolitických antropomorfních plastik chtěly pak někdy v budoucnu věnovat.

Kniha je rozdělena do tří hlavních oddílů (I, II a III) dále členěných do jednotlivých kapitol.

I. oddíl je úvodem do problematiky bádání neolitických a chalkolitických plastik jihovýchodní Evropy, jež jsou stěžejním tématem práce, které však nebylo možné studovat bez znalosti paleolitického a neolitického figurálního umění Předního východu a také antropomorfní plastiky paleolitu a neolitu střední a západní Evropy. Autor nás zde seznamuje s kritérii, podle kterých antropomorfní plastiku třídí, a zdůrazňuje, že se chce vyvarovat jakékoli počáteční selekci.

Je obdivuhodné, jaké množství dat se mu podařilo shromáždit a uspořádat, a to i přes problémy způsobené nedostatečným publikováním většiny nálezů. Z toho důvodu bylo velmi důležité, aby velkou část depozitářů Svend Han-

sen osobně navštívil a materiál sám zdokumentoval, což mu umožnilo stipendium DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft).

Dalším problémem bylo pojmenování figurálních plastik, neboť od používání termínu „idol“, který je příliš nábožensko-historicky zatížený, se autor distancoval. Místo toho je nazývá jednoduše „sošky, plastiky, figurky“ a jako takové se je snaží nejprve nezávisle porovnat a zhodnotit, aniž by je hned pokládal za „symboly plodnosti“ nebo „symboly Velké bohyně“, jak byly nejčastěji označovány v literatuře 19. a 20. století. Naopak, je mu jasné, že je potřeba všechny významy a funkce figurek zveřejňovat a pokusit se plastiky ukázat a zhodnotit v novém světle.

Ve II. oddíle věnovaném nálezovému fondu z jednotlivých regionů jsou antropomorfní plastiky tříděny typologicky a stylisticky, přičemž vlastně poprvé je použito stejných kritérií ke třídění plastik z kulturního prostředí Předního východu i jihovýchodní Evropy. Dalšími kritérii je pak archeologický kontext a geograficko-chronologické členění.

Je udivující, že ačkoliv za posledních 40 let přibýlo do nálezového fondu značné množství nových antropomorfních figurek, jejich interpretace nijak nepokročila. Plastiky jsou interpretovány buď profánně jako dětské hračky, eventuálně jako vedlejší produkty sloužící ke krácení času hrnčírů, nebo sakrálně jako doprovod různých rituálních aktivit, např. iniciace, ritu plodnosti a zrození, anebo představují magické sošky a reprezentace bůžků. V popředí stojí zejména představa jejich spojitosti s kultem plodnosti a zpodobení božstev. Tady Svend Hansen upozorňuje na skutečnost, že většina plastik tomuto rozšířenému názoru neodpovídá, neboť jen velmi málo z nich lze označit jako ženské plastiky a plastiky se zvýrazněnými pohlavními znaky, naopak většinou se jedná o pohlavně nerozlišené antropomorfní figurky, často ve fragmentární podobě. Také upozorňuje na problém, že doposud nebyla ujasněna kritéria, co vlastně znamená „rituální kontext“ a že třeba stavby bývají často interpretovány jako kultovní architektura jen proto, že v nich byly nalezeny „idoly“, nebo jámy z téhož důvodu pokládány za „obětní jámy“ atd. Všechny tyto interpretace již od počátku formují a ovlivňují další výklady, aniž by je bylo možné verifikovat. Od etnologických a religionistických koncepcí 19. stol. se autor pokouší oprostít a radí nechat si odstup od snah o „přesnou“ interpretaci. Na antropomorfní plastiku se snaží dívat z pohledu archeologického, což se nakonec ukáže jako nosné.

Při studiu plastik z jednotlivých regionů vyvstává celá řada otázek. Např. proč v Evropě chybí figurální plastiky z období mezi magdalénienem a kulturou s lineární keramikou? A proč se najednou právě v tomto období na Předním východě objevují antropomorfní figurky a to ještě ve sběračsko-kořistnických společnostech a ne až v neolitu? Existuje snad nějaký vztah mezi evropským magdalénienem a předovýchodním epipaleolitem? Docházelo snad k předávání tradic mezi Evropou a Předním východem např. prostřednictvím Černomoří a oblastí položených dále na sever? Podle Hansena reflektují paleolitické plastiky sociální rozdíly a sociální vztahy, a jelikož většina z nich pochází z velkých otevřených stanovišť specializovaných lovců a sběračů, ve kterých bylo paleolitické umění spojeno s výskytem stádní lovné zvěře, jsou také paleolitické „venuše“ výrazem specifických sociálních potřeb těchto ekonomicky specializovaných společností. K souvislosti výskytu sošek s kultem plodnosti a hojnosti je autor zdrženlivý a upozorňuje na různá tabu a omezení, která udržují porodnost v mobilních lovecko-sběračských společnostech v určitých mezích, i když připouští, že právě u komplexních mladopaleolitických lovců a sběračů, obývajících stanoviště po delší část roku, se tato situace mohla změnit. Lze právě tedy vidět spojitost s rovněž částečně usedlými lovecko-sběračskými společnostmi na Předním východě? Mohla by tato změna způsobu života vysvětlovat výskyt figurální plastiky již u kořistnických společností a ne až v neolitu, kdy se všeobecně předpokládá v souvislosti s usedlým způsobem ži-

vota také vzestup porodnosti a tedy dle řady badatelů (např. Cauvin) také vzrůstající význam symbolů plodnosti? Je používání různých ozdob v epipaleolitu Předního východu stejně jako v evropském mladém paleolitu, viditelných především v pohřební výbavě, výrazem sociální diferenciacce? Je tato podobnost náhodná, dána pouze podobnými životními podmínkami, nebo by snad mohlo jít o přímou vývojovou souvislost?

V kapitole věnované neolitu Předního východu autor zdůrazňuje, že všechny figurální plastiky byly objeveny v sídlištním kontextu a sošky vyrobené z hlíny převažují nad kamennými již od předkeramické fáze. V předkeramickém neolitu A (PPNA) se pak poprvé setkáváme s novým typem – se *sedící plastikou* s horní polovinou těla a obličejem natočenými vzhůru, která se stává novou kánonickou formou předovýchodního a jihoevropského neolitu a chalkolitu.

Figurky s očima ve tvaru tzv. kávových zrn, jak jsou v archeologické literatuře běžně označovány, připodobňuje raději k obilným zrnům nebo k mušlím kauri. Tuto významovou souvislost podporuje rovněž doklady vkládání mušlí kauri do očních důlků domodelovaných lebek v předkeramickém neolitu fáze B (PPNB) známými např. z Jericha. U lokality Jericho by bylo vhodné se rozhodnout pro používání jednoho názvu buď Jericho nebo Tell es-Sultan, neboť ne úplně zasvěcený čtenář si může myslet, že se jedná o dvě různé lokality. Datování předhalávského horizontu El Rouj 2c na lokalitě Tell el-Kerkh v severní Levantě do 4. tis. BC (str. 72) je zajisté překlepem (správně 7. tis. BC).

Z Předního východu pokračuje Svend Hansen na Balkán, kde zdůrazňuje podobnost figurální plastiky Thesálie s plastikou anatolskou a mezopotámskou. Také severní Balkán vychází ze vzorů předovýchodních a anatolských, i když zde je již znatelný stylistický posun.

Pro středoevropské badatele neolitu jsou jistě velmi zajímavé jeho postřehy ohledně výskytu figurální plastiky v kultuře s lineární keramikou, kde je antropomorfní plastika ve srovnání s jihovýchodní Evropou poměrně vzácná a omezená pouze na její nejstarší stupeň. Dalo by se rovněž zjednodušeně říci, že čím mladší chronologický horizont a čím více na západ, tím méně hliněných plastik se zde vyskytuje. Z celkové analýzy nakonec vyplývá, že nejvyšší hustota hliněných figurálních plastik je vázána na oblast Předního východu a na komplex s malovanou keramikou na Balkáně.

III. oddíl je věnován interpretacím z pohledů kulturně-antropologického, archeologického a kunsthistorického. Nechybí zde také kapitoly k technikám výroby sošek, jejich vzhledu nebo otázkám fragmentace. Součástí III. oddílu je i závěr, ve kterém autor shrnuje, že neolitická a chalkolitická/eneolitická plastika je jasně ohraničený fenomén spojený s určitým sociálním a ekonomickým systémem a že konec výroby hliněných antropomorfních plastik je výsledkem regionálně diferencovaného transformačního procesu. To pak znamená, že ani z chronologických důvodů nelze přijmout hypotézu Marije Gimbutas, podle které by gynocentrický svět Velké bohyně byl zničen invází Indoevropanů z východních stepí. Konec výskytu antropomorfní plastiky souvisí spíše než s přílivem nového obyvatelstva s vnitřní dynamikou vývoje na konci chalkolitu.

Autor si dále všímá úzce ohraničeného repertoáru ztvárnění antropomorfní plastiky (např. sedící sošky se na Předním východě a v jihovýchodní Evropě objevují již od 9. až do 5. tis. BC) a její extrémní stylizace dané potlačením individuálních rysů. Ustavičné (*ritualizované*) napodobování původních vzorů, kdy se to zvláště a jedinečně podřizovalo kolektivnímu a nevědomému, zajišťovalo podle Dragoslava Srejoviće (*Srejović 1964/65*) jistotu, řád a stabilitu ve společnosti. Na druhé straně lze rozpoznat jisté stylistické regionální rozdíly.

Svend Hansen vysvětluje nadregionální a po dlouhé období se neměnicí výskyt typologicky omezeného spektra

neolitických a chalkolitických sošek jako doklad převládajících paradigmat, spojených pokaždé s určitými náboženskými praktikami. V současné stylistické pestrosti pak předpokládá jejich různé možnosti využití a použití, např. během iniciací, při svatebních obřadech, pohřbech, rituálech souvisejících se zrozením atd., což naznačuje, že sakrální výklad je autorovi bližší než ryze profánní funkce.

Knihla Svenda Hansena je plná postřehů a idejí, které zřejmě vznikaly postupně při uspořádávání materiálu a psaní práce, jež však někdy v prezentovaném množství informací zanikají, což asi nebylo možné jinak. V každém případě se autorovi podařilo vytvořit velmi solidní bázi vybízející k dalším výzkumům a k dalšímu pokračování, rozpracování a ověřování prezentovaných myšlenek a hypotéz. Publikace je skvělou příručkou pro všechny specialisty jak z řad archeologů, tak z řad kunsthistoriků a jiných příbuzných oborů. Je inspirativním pramenem pro všechny zájemce o toto téma a je vhodná zvláště pro studenty archeologie, kteří by se chtěli tématu antropomorfní plastiky věnovat. Právě zde by mohli načerpat velké množství informací a podnětů např. pro své diplomové a doktorské práce.

Literatura

Foucault, M. 1977:

Der Wille zum Wissen. Sexualität und Wahrheit 1. Frankfurt am Main, 14. Auflage.

Gimbutas, M. 1974:

The Goddesses and Gods of Old Europe: Myths and Cult Images (6500–3500 B.C.). London: Thames and Hudson Ltd.

Gimbutas, M. 1989:

The Language of the Goddess. London: Thames and Hudson Ltd.

Gimbutas, M. 1991:

The Civilization of the Goddess. New York: Harper Collins Publishers.

Höckmann, Ö. 1968:

Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit. Münsterische Beiträge zur Vorgeschichtsforschung 3–4. Hildesheim.

Ucko, P. J. 1962:

The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines. Journal of the Royal Anthropological Institute 92, 38–54.

Srejović, D. 1964/65:

Neolithic anthropomorphic figurines from Yugoslavia. IPEK Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst 21, 28–41.

Petr Novák**Die Dolche in Tschechien**

Prähistorische Bronzefunde,
Abteilung VI, 13. Band
Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2011
VIII + 162 stran, 83 tabulek, 3 obrázky
v textu
ISBN 978-3-515-10121-9

Recenzoval:

Lubor Smejtek

Ústav archeologické památkové péče
středních Čech (ÚAPPSC) Praha
Nad Olšínami 3/448
CZ 100 00 Praha 10
smejtek@volny.cz

Nestává se bohužel příliš často, aby se zájemcům o bronzovou industrii z našich zemí i ze zahraničí dostal do rukou svazek edice PBF, týkající se z velké části také bronzů z české kotliny, jejíž velmi bohatý nálezný fond zůstává dlouhodobě nevyužit. Specializovaně publikován je totiž stále jen okrajově (samotné Čechy: bronzové nádoby /*Kytlicová 1991*/, nože /*Jiráň 2002*/; v rámci širšího územního záběru cf. britvy /*Jockenhövel 1971*/, meče /*Novák 1975*/, zápony a plechové opasky /*Kilian-Dirlmeier 1975*/), což značně kontrastuje se situací v okolních oblastech, a zvláště pak s téměř kompletně zveřejněnými bronzovými nálezy ze sousední Moravy.

O to více je třeba ocenit dlouholeté úsilí P. Nováka, který se po zpracování mečů s řapem z území tehdejšího Československa začal na doporučení H. Müllera-Karpeho v roce 1976 věnovat dýkám z konce eneolitu a doby bronzové z českomoravského území (dýky ze Slovenska publikoval *J. Vladár* roku 1974) a svoji práci uzavřel již v roce 1992, kdy rukopis odevzdal redakci PBF. Velký zájem autorů, způsobující dlouhodobé přetížení redakčního kolektivu a zřejmě i další objektivní či subjektivní důvody však zapříčinily značný skluz ve vydání některých svazků. Nepřiměřeně dlouhá časová prodleva od dokončení rukopisu si v tomto konkrétním případě vyzádala rozsáhlou aktualizaci literatury i nálezného fondu, spojenou s téměř kompletním přepracováním celého textu.

Novákova monografie dodržuje standardní strukturu edice a v úvodní části shrnuje dějiny bádání o měděných a bronzových dýkách na území Čech a Moravy, stav pramenné základny, chronologii a chorologii i kulturní zařazení jednotlivých typů. Terminologie při popisech i třídění dýk s plnou rukojetí vychází ze základní práce *O. Uenze (1938)* a částečně reflektuje také novější publikaci *S. Schwenzera (Schwenzer 2004)*. Pro jasnou definici příslušných partií dýk dobře poslouží instruktivní obrázek (Abb. 1), zahrnující i nejtýpější průřezy čepelí (čočkovitý, kosočtverečný, prohnuté kosočtverečný, plochý a se středovým žebrem). Podle charakteristické výzdoby čepelí dýk s plnou rukojetí uvádí autor některé základní typy (rhónský, únětický, italský a saský – Abb. 2).

Celkem se ze sledovaného území podařilo shromáždit 708 exemplářů, avšak toto číslo zahrnuje také atypické či blíže neurčitelné zlomky čepelí, dýkovité sekery, 7 kamených licích forem s negativy čepelí a zcela unikátní pochvu únětické dýky z bronzového plechu (depot Praha–Suchdol, poloha „Kozí Hřbety“; P. Novák používá nepřesnou starší lokalizaci nálezu na k. ú. Horoměřice). Z hrobových celků pochází s určitostí okolo 40 % nálezů a u 7 % je to dosti pravděpodobné; 16,5 % dýk či jejich fragmentů bylo bezpečně nalezeno v depotech a tento kontext lze s rezervou připustit i u dalšího necelého jednoho procenta exemplářů.

Poměrně málo dýk (5 %) bylo sice zjištěno na sídlištech, avšak nelze zcela vyloučit, že z tohoto prostředí původně pocházely také některé kusy, zahrnuté dnes do skupiny ojedinělých či náhodných nálezů (11,3 %), případně mezi exempláře se spornými nebo zcela neznámými náleznými okolnostmi, které tvoří více než 19 % celého analyzovaného souboru.

Pouze zcela výjimečně se měděné dýky objevily již ve starším eneolitu, a to v depotech (0,3 %). Na závěr eneolitu (kultura zvoncovitých pohárů) náleží 11 % celkového počtu dýk, přičemž převážná většina (82 %) byla součástí hrobových výbav a žádná nepocházela z hromadného nálezu. Zhruba 37 % ze všech registrovaných exemplářů náleží do starší doby bronzové (téměř 45 % je z hrobů, 15,5 % připadá na depoty a zbytek jsou nálezy ojedinělé či neurčitelné proveniencí, případně sídlištní). Do středobronzového období můžeme datovat přibližně 30 % známých dýk, u nichž výrazně převažuje hrobový kontext (asi 62 %), zatímco v hromadných nálezech této epochy jsou zastoupeny jen minimálně (cca 1 %). V mladší době bronzové ztrácejí dýky postupně na oblibě (17 % z celkového počtu exemplářů) a mizí zejména z hrobového inventáře (cca 4 %). Známe je především z depotů (zhruba 61,5 %), kde jsou však zastoupeny hlavně poškozené kusy a obtížně blíže klasifikovatelné fragmenty. S nástupem pozdní doby bronzové pak končí i výskyt dýk na celém sledovaném území.

Součástí úvodu je také podrobný nástin chronologického a kulturního postavení českých a moravských dýk, doplněný pro snadnější orientaci přehlednou synchronizační tabulkou (Abb. 3), umožňující rychlé zařazení tuzemských kulturních vývojových stupňů a horizontů depotů do kontextu středoevropské relativní chronologie doby bronzové. Krátká zmínka je věnována také výrobě měděných a posléze bronzových dýk odléváním do kamenných (převážně pískovcových) forem, přičemž nejarchaičtější exempláře v podstatě časově odpovídají počátkům metalurgie mědi v závěru staršího eneolitu (nejstarší doklad kadlubu s negativem dýky pak pochází z období mladoeneolitické kultury zvoncovitých pohárů – Luděrov).

Těžiště práce spočívá v obsáhlé publikaci pramenné základny, strukturované obvyklým typologicko-chronologickým způsobem, což se odráží i v tradičně vysokém počtu vyčleněných typů a variant, zastoupených občas pouze jedním či jen několika málo exempláři. Za nejstarší je považována poměrně masivní měděná dýka se středovým žebrem, trapézovitým řapem a pěti otvory pro nýty (typ Velehrad-Dolné Semerovce), pocházející z depotu, která je řazena na konec staršího eneolitu. Z hromadných nálezů jsou i další dvě měděné dýky s trojúhelníkovitou čepelí a pěti otvory pro nýty po obvodu protaženého oblého týlu (typ Plumlov), datovatelné do středního až mladšího eneolitu.

Poměrně velkou skupinu mladoeneolitických artefaktů představují měděné dýky a dýčky s řapem (50 ks) z období kultury zvoncovitých pohárů (typ Předmostí s variantou Radovesice, typ Stehelčevy s variantou Luděrov, typ Tišice, typ Smolín s variantou Kobylnice a typ Mochov), které doplňují atypické a neurčitelné exempláře nespíše rovněž eneolitického původu (20 ks).

Kratší i protáhlejší trojúhelníkovité čepelí dýk s převážně třemi otvory pro nýty, či přímo dochovanými některými nýty k připevnění rukojeti z organické hmoty k různě zaoblenému týlu, jsou souhrnně označeny jako typ Vřesovice-Těšínov (59 ks), k němuž je přičleněno ještě osm variant (celkem dalších 117 ks), zohledňujících mimo jiné vyšší počet nýtů (až sedm), profilaci a výskyt plošné ryté výzdoby (cf. varianty Letonice, Vyškov, Lednice, Těšetice, Kyjovice, Šatov, Mikulov a Polepy). Tyto exempláře mají již výrazně starobronzový charakter a v našem prostředí náležejí kultuře únětické, případně věteřovské, stejně jako delší trojúhelníkovité čepelí ploše kosočtverečného průřezu se stejnoměrně silným týlem, na který byla původně přinýtována obloukovitě nebo polokruhovitě vykrojená organická rukojeť (typ Malé Žernoseky).

Příbuzný typ Hradčany se zesilujícím středovým žebrem a dvěma či třemi otvory pro nýty v týlu má delší časový rozptyl, neboť kromě mladší únětické kultury se s ním můžeme setkat i během střední doby bronzové a vyskytne se ještě v horizontu depotů Plzeň-Jíkalka (Br C2/D). Pouze na Moravě rozšířená dýka typu Újezd u Brna s výrazně protaženým deltovitým týlem, opatřeným poměrně velkými otvory pro nýty uspořádanými do pravidelného trojúhelníku, náleží mladší únětické kultuře a objevují se také v prostředí věteřovském.

Samostatnou pasáž věnuje autor druhé velké skupině převážně starobronzových dýk, a sice exemplářům s litou rukojetí, které lze z hlediska technologie výroby rozdělit na vícedílné („mehnteilig gegossene Vollgriffdolche“) a odlité vcelku („einteilig gegossene Vollgriffdolche“), mající poněkud delší časový vývoj. Pro podrobnější třídění vícedílných litých dýk je rozhodující zejména počet součástí rukojeti, jejich spojení s čepelí i mezi sebou navzájem a kombinace s dalšími konstrukčními prvky, v některých případech organickými.

Jako typ Luštěnice, zahrnující ovšem pouze tři exempláře z eponymního depotu, jsou označeny dýky s mírně kónickou jednodílnou dutou rukojetí, zakončenou plochou oválnou hlavicí. Rukojeť má na opačném konci obloukovitá křídélka s kruhovým výřezem a k dlouhé trojúhelníkovité čepeli se širokým plochým žebrem je připevněna třemi nýty, z nichž prostřední může být falešný (resp. pouze naznačený). Tyto dýky s vodorovnými pásy střídavě protilehlého šrafování ve výřezu rukojeti bývají tradičně řazeny k saskému typu (*Uenze 1938*, 60; *Moucha 2005*, 126) a v novějším třídění pak k typu baltsko-českému (*Schwenzer 2004*, 40).

Z výše uvedeného bohatého depotu pocházejí také dvě dýky s kompozitní konstrukcí rukojeti, jež je na našem území poměrně neobvyklá a podle oblastí svého největšího rozšíření bývají tyto exempláře nazývány švýcarským či alpským typem (P. Novák zvolil označení typ Renzenbühl). Základem rukojeti těchto dýk je užší dřík („trn“), vytvořený ze dvou samostatně odlitých polovin a přinýtovaný k čepeli v místě obloukovitých křidélek s výřezem, na který byly navlečeny ploché oválné kroužky z bronzu, nejspíše původně proložené stejně tvarovanými organickými segmenty (z kosti, dřeva, kůže?), čímž mohlo být dosaženo velmi efektního barevného kontrastu.

Podobně vzácné jsou na sledovaném území i dýky tzv. italského typu (Novákových typ Ripatransone), zastoupené rovněž pouhými dvěma kusy, a to v depotu z Prahy-Suchdola („Kozí Hřbety“). Také v tomto případě hrála ve složení rukojeti důležitou roli organika (patrně dřevo?), která tvořila vlastní dřík, původně zasunutý a nějak fixovaný v objímce oválné hlavice a podobně upevněný i na opačném konci v krátké tuleji, přecházející do vcelku odlitého oblouku rukojeti s výřezem.

Relativně nejpočetněji zastoupeny (8 kusů) jsou dýky s rukojetí složenou ze dvou litých polovin, spojených navzájem a i s čepelí několika nýty (obvykle třemi, další dva bývají falešné) v místě obloukovitých křidélek s výřezem, přičemž další nýt se vždy nacházel u hlavice na opačném konci rukojeti, aby tato držela pevně pohromadě. Trojúhelníkovitá čepel je obvykle zdobena svazky rytých linií uspořádaných do tvaru písmene V a ve výřezu se objevují různé šrafované vodorovné pásy doplněné trojúhelníčky. Autor tyto dýky, známé v literatuře jako únětické, případně nověji baltsko-pádské (*Schwenzer 2004*, 60), nazývá typem Horoméřice a jako zvláštní variantu k nim řadí také výjimečný exemplář ze suchdolského depotu s podélně prolamovanou vcelku odlitou rukojetí. Hlavice této dýky je do kříže intarzována jantarem, který se nacházel i ve třech otvorech pro nýty v oblouku rukojeti, přičemž zbývající dva krajní opravdové nýty měly hlavičky podložené zlatou fólií.

Zatímco časové rozšíření vícedílných litých dýk je na celém území svého výskytu vázáno prakticky výhradně na

starší dobu bronzovou a nepřekračuje závěr stupně Br A2, tak u exemplářů vcelku litých je situace o něco složitější. Stejný chronologický rozsah jako předchozí vícedílné dýky má s určitostí většina exemplářů (nejméně 7 ks) řazených k typu Granowo či jemu blízkých (označován též jako typ Odra – Labe nebo Labe – Varta), které mají společně odlitou čepel a rukojeť. Poměrně četné, výrazně plastické hlavičky falešných spojovacích nýtů na obloukovitých křídélkách i vlastní rukojeti plní v tomto případě jen symbolickou či dekorativní funkci. Naproti tomu s litými dýkami typu Kbel (3 ks) a Chodouň (4 ks) musíme počítat až v průběhu střední doby bronzové.

Další skupinu představují většinou relativně mladší dýky s různě tvarovaným týlem („Griffplattendolche“), k němuž byla původně opět pomocí nýtů připevněna rukojeť z organického materiálu, v našich podmínkách ovšem nedochovaná (jen zcela výjimečně jsou v korozních produktech patrné pozůstatky či otisky dřeva). Za nejstarší z těchto dýk můžeme považovat čtyři exempláře s obloukovitým týlem a svazky linií ve tvaru V na čepeli (typ Borotice), datovatelné na závěr únětické kultury a do maďarovsky-věteřovského období, což v zásadě platí i pro tři menší dýky varianty Věteřov. Tři dochované čepele dlouhých dýk (délka okolo 25 cm) nebo již spíše mečů („Kurzschwerter“) s výrazně rozšířeným obloukovitým týlem opatřeným nýty náležejí pak již celkem jednoznačně do starší fáze středobronzové mohylové kultury.

Dýky s lichoběžníkovitým týlem typu Holýšov, doložené na území Čech a Moravy celkem v 11 případech, spadají do starší fáze mohylové kultury (horizont Lochham; stupeň Br B1) s možným přesahem do střední fáze a v Karpatské kotlině jsou považovány za vůdčí tvar kosziderského horizontu. V podstatě stejné časové postavení můžeme předpokládat i u početněji zastoupených příbuzných dýk typu Chramostek (21 ks) a jim blízkých exemplářů (6 ks) s polokruhovitě rozšířeným týlem s otvory pro nýty a převážně prohnuté kosočtverečným průřezem čepele.

Početné dýky s rovným, případně zaobleným či mírně lichoběžníkovitým týlem a převážně dvěma masivními nýty se hlavně podle profilu čepele dělí na typ Vrhavěč s prohnuté kosočtverečným průřezem (67 exemplářů s průměrnou délkou čepele 12,6 cm) a typ Milínov s širším nebo užším středovým žebrem (41 kusů o průměrné délce 13,2 cm). Striktní rozlišení obou typů však není vždy reálné, neboť se mohou objevit tvary s podélným žebrem (byť jen velmi nevýrazným), které jinak morfologicky zcela odpovídají některým exemplářům typu Vrhavěč (cf. nový detektorový nález ze Strašína u Řičan – *Smejtek 2013*, 99, obr. 2: 2).

K typu Milínov je řazena ještě jedna delší čepel se třemi nýty (Kozlany: 24,5 cm) a další zlomek čepele nejspíše podobného exempláře. Tyto dlouhé dýky by zřejmě bylo možné klasifikovat i jako „mečiky“, jak ukazuje celkem analogický nově registrovaný starší nález z Klecan (*Smejtek — Profantová — Ernée 2012*). Jiné dvě dýky, přičleněné také k typu Milínov, pak mají dokonce trojitě středové žebro. Naprostou většinu uvedených dýk obou typů můžeme datovat do střední doby bronzové (Br B2–C) a jen zcela výjimečně se s nimi setkáváme ještě v horizontu depotů Plzeň-Jíkalka (Br C2/D; cf. Libákovice) či v depotech zlomků (Br D – Ha A1; cf. Rýdeč).

Jistou morfologickou spojitost s meči typu Rixheim můžeme nalézt u dýk typu Kunětice s hrotitým týlem, opatřeným dvěma či třemi nýty, jejichž čepel je většinou zesílena širším středovým žebrem. Autor k nim řadí deset exemplářů a tři přechodné tvary s dvojicemi nýtů v podélné ose protáhlého týlu (řapu). Posledně jmenované dýky naznačují vývoj k variantě Blučina (9 kusů a 3 podobné), která má v užším zahroceném řapu jeden až dva protáhle oválné (většinou oboustranně prožlabené) otvory pro nýty. Výskyt těchto dýk, rozšířených v rámci sledovaného území především na Moravě, je průvodními nálezy poměrně dobře vymezen na období od konce středobronzové mohylové kultury (Br C2) po starší popelnicová pole (Br D).

Samostatnou morfologickou skupinu tvoří dýky s jazykovitou rukojetí („Griffzungendolche“), označované původně bez dalšího rozlišení jako typ Peschiera, které později R. Peroni (1956) roztrídil do čtyř hlavních skupin s 19 sériemi a typy, z nichž vychází i P. Novák při detailní klasifikaci nálezového fondu z českého a moravského území. Společně pro celou skupinu je oboustranné obložení (resp. vyplnění) jazykovité rukojeti nedochovanou stěnkou z organické hmoty (většinou dřeva), připevněnou nejčastěji dvěma nýty.

Tvarová variabilita shromážděných dýk s jazykovitou rukojetí z českých zemí umožnila vyčlenit šest exemplářů typu Bosisio, dva typu Vöcklabruck, pět typu Donawitz a jeden série St. Andrä – Virje. Časově musíme s těmito dýkami počítat zhruba v rozmezí stupňů Br D až Ha A1 a podobně je tomu i u čtyř exemplářů s širokou plochou rukojetí typu Oroszi, který již R. Peroni (1956, 71) staví mimo velkou skupinu vlastních peschierských dýk. Totéž platí také pro poměrně nesourodý typ Jorj - Abaúl, jehož hlavní jednotící znak představuje koncový závěsný kroužek na rukojeti. Jinak se totiž tvar rukojeti u čtyř známých exemplářů z našeho území pohybuje od rámové („Rahmengriff“) přes jazykovitou (2 kusy) až po plnou tyčinkovitou („Griffstange“) čokovitou průřezu.

Zcela nelogicky pak působí následné zařazení dýky s křížovou (prolamovanou) rukojetí („Dolch mit Durchbruchverzierung am Griff“) a pozůstatkem železné čepele typu Gamów („Typ Gammau – Pjatigorsk“) z depotu číslo 5 ze Štamberka, která představuje thráko-kimmerijský import ze závěru doby bronzové (Ha B2–3).

Zbývající sebrané dýky obecně peschierského typu představují relativně celé i v různé míře zlomkovitě dochované exempláře v počtu 25 kusů, které jsou blíže typologicky neurčitelné, případně ještě dále druhotně upravené. Další tři chronologicky zcela nezařaditelné malé dýky mají oba podélné okraje tylní části zahnuté na jednu stranu.

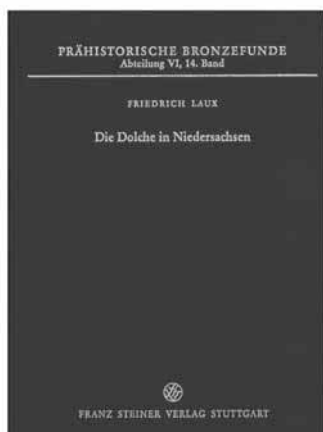
Práce zahrnuje také tzv. dýkovité sekery (v češtině se používá i termín „hrotité sekery“ či „sekerovité dýky“; německy „Stabdolche“, případně „Dolchstäbe“), představované v našem prostředí většinou mírně asymetrickými trojúhelníkovitými čepeli se zaobleným hrotem, které byly původně připevněny nýty nebo hřeby kolmo k nedochované dřevěné násadě (ze zahraničí jsou známa i topůrka zčásti či zcela bronzová). P. Novák uvádí ze sledovaného území šest větších exemplářů a tři menší, u nichž však není zcela jisté, že se jedná o dýkovité sekery (podobají se spíše dýkám typu Vřesovice–Těšínov). Naproti tomu minimálně jeden ze dvou exemplářů, řazených autorem k dýkám typu Okna, není čepelí dýky, ale dýkovité sekery (čepel z depotu z „Kozích Hřbetů“ v Praze-Suchdole). Všechny tyto poměrně neobvyklé a funkčně obtížně interpretovatelné artefakty (snad obřadní nebo ceremoniální předměty či „insignie“), rozšířené především severně a severozápadně od našeho území (Polsko, střední a severní Německo) můžeme bez obtíží datovat do mladšího až závěrečného úseku starší doby bronzové.

Závěrečná část soupisu obsahuje, kromě již výše zmiňovaných sedmi kamenných kadlubů na odlévání dýk a bronzové pochvy, ještě autorem zjištěné atypické exempláře a jejich části (35 ks), zlomky čepelí přiřaditelných hypoteticky k typu Vřesovice–Těšínov (13 ks), silně fragmentované neurčitelné čepele (55 ks) a dnes ztracené neklasifikovatelné dýky, zmiňované ve starší literatuře bez vyobrazení (29 ks).

Publikaci doplňuje standardizovaný seznam literatury, zkratk, muzeí a sbírek s uloženými nálezy a místní rejstřík. Kresebné přílohy obsahují nejen obrázky všech dostupných exemplářů, ale i mapky s rozšířením jednotlivých typů a variant dýk, tabulky s vybranými charakteristickými nálezovými celky a přehlednou chronologickou tabulku základních typů dýk.

Literatura

- Jiráň, L. 2002:
Die Messer in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde VII, 5. Stuttgart.
- Jockenhövel, A. 1971:
Die Rasiermesser in Mitteleuropa (Süddeutschland, Tschechoslowakei, Österreich, Schweiz). Prähistorische Bronzefunde VIII, 1. München.
- Kilian-Dirlmeier, I. 1975:
Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel der Bronzezeit in Mitteleuropa (Ostfrankreich, Schweiz, Süddeutschland, Österreich, Tschechoslowakei, Ungarn, Nordwest-Jugoslawien). Prähistorische Bronzefunde XII, 2. München.
- Kytlicová, O. 1991:
Die Bronzegefäße in Böhmen (mit einem Anhang von A. Siegfried-Weiss). Prähistorische Bronzefunde II, 12. Stuttgart.
- Moucha, V. 2005:
Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha.
- Novák, P. 1975:
Die Schwerter in der Tschechoslowakei I. Prähistorische Bronzefunde IV, 4. München.
- Peroni, R. 1956:
Zur Gruppierung mitteleuropäischen Griffzungendolche der späten Bronzezeit. Badische Fundberichte 20, 69–92.
- Schwenzer, S. 2004:
Frühbronzezeitliche Vollgriffdolche. Typologische, chronologische und technische Studien auf der Grundlage einer Materialaufnahme von Hans-Jürgen Hundt. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer, Band 36. Mainz.
- Smejtek, L. 2013:
Nález bronzových předmětů ve Strašíně u Říčan, okr. Praha-východ. Archeologie ve středních Čechách 17, 97–103.
- Smejtek, L. — Profantová, N. — Ernée, M. 2012:
Bronzový mečik z Klecan, okr. Praha-východ. In: Kujovský, R. – Mitáš, V. /eds./: Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra, 367–371.
- Uenze, O. 1938:
Die frühbronzezeitlichen triangulären Vollgriffdolche. Vorgeschichtliche Forschungen 11. Berlin.
- Vladár, J. 1974:
Die Dolche in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde VI, 3. München.

Friedrich Laux**Die Dolche in Niedersachsen**

Prähistorische Bronzefunde,
Abteilung VI, 14. Band
Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2011
XIII + 127 stran, 40 tabulek
ISBN 978-3-515-09907-3

Recenzoval:

Lubor Smejtek

Ústav archeologické památkové péče
středních Čech (ÚAPPSC) Praha
Nad Olšinami 3/448
CZ 100 00 Praha 10
smejtek@volny.cz

Autor pojednání o bronzových dýkách z území Dolního Saska se problematice doby bronzové a publikaci jednotlivých druhů bronzové industrie z této německé spolkové země v rámci edice PBF dlouhodobě věnuje (cf. Laux 1973; 1976; 2000; 2005; 2009; 2012) a i tato práce prokazuje jeho detailní obeznámenost s celým analyzovaným nálezo-
vým fondem. Úvodní teoretická část se omezuje na stručné informace o rozdělení sledovaného území z hlediska přírodních oblastí (nachází se zde mimo jiné i nálezy proslavené Lüneburské vřesoviště – „Lüneburger Heide“), formulování základních kritérií typologického třídění a nástin chronologického rámce výskytu dolnosaských bronzových dýk.

Podle konstrukce dělí F. Laux dýky na exempláře s kovovou rukojetí („Dolche mit Metallgriff“), která může být odlita společně s čepelí nebo i samostatně, dýky s jazykovitou rukojetí („Griffzungendolche“), dýky s krátkým řapem („Griffangeldolche“) a dýky s nedochovanou organickou (většinou dřevěnou) rukojetí, tj. samotné čepele („Dolchklängen“). Jelikož je zřejmé, že jednoznačné dělítko mezi dýkami a krátkými meči (resp. mečíky) nelze prakticky stanovit, tak byla použita po vzoru P. Schauera (*Schauer 1971*) délka čepele 25 cm jako umělá hranice a všechny delší časné bronzové exempláře s plnou rukojetí byly coby mečíky zařazeny již dříve do svazku o dolnosaských mečích (Laux 2009). Vlastní morfologické třídění shromážděného materiálu je velmi podrobné až nepřehledné, neboť kromě vyčleněných variant, zahrnujících dva a více kusů, jsou často jako samostatné typologické jednotky definovány i jednotlivé dýky, takže vzniká celá řada potenciálních „typů“, obsahujících ovšem pouze jediný, tedy eponymní exemplář.

Z hlediska chronologického se nejstarší dýky na území Dolního Saska objevují v období okruhu Sögel-Wohlde („Sögel-Wohlde-Zeit“ či „Sögel-Wohlde-Kreis“ – termín uvedl do literatury F. Laux v roce 1971), odpovídajícímu části periody I a počátku periody II severské doby bronzové, resp. ojedinele již v epoše před tímto okruhem („Vor-Sögel-Wohlde-Zeit“), která je časově zhruba srovnatelná s pozdní fází severské „šňůrové“ kultury „jednotlivých hrobů“ („späte Einzelgrabkultur“) a kulturou únětickou v sousedním středním Německu. Mnohem více nálezů dýk se pak objevuje až ve zdejší starší době bronzové, dělené na dvě poloviny (případně časnou a pozdní) a časově srovnatelné se severskou periodou II (tj. přibližně Reinecke Br B–C).

Důležitý je v tomto případě nejen formální terminologický rozdíl oproti našemu (resp. středoevropskému) území, ale i výrazně vyšší počet starobronzových dýk (ve zdejší slova smyslu, tj. ze stupně Reinecke Br A), známých z prostředí únětické kultury (cf. Novák 2011), což dobře dokumentuje určité zpoždění v nástupu severské

doby bronzové. Tento fakt se samozřejmě promítá i do časového postavení následujících etap, takže o střední době bronzové, členěné rovněž na dvě části, se v severoněmeckém prostředí hovoří až v souvislosti s periodou III, tedy Reineckovými stupni Br D a Ha A1. V té době také fakticky končí užívání dýk na území Dolního Saska a do zdejší mladší doby bronzové (IV. perioda; cca stupně Ha A2 až Ha B1) či snad ještě později (perioda V?) lze zařadit už jen výjimečný ojedinelý nález dýky s tulejí z Tostedtu, který je však nepochybně importem z Britských ostrovů, případně z území dnešní Francie.

Jádro monografie představuje tradičně obsáhlá publikace poměrně bohatého nálezového fondu, čítajícího 350 dýk, resp. převážně čepelí a jejich zlomků (včetně 36 dnes nezvěstných a nevyobrazovaných exemplářů, známých jen podle zmínek v literatuře či ze starých muzejních inventářů). Pouze deset dýk z celkového počtu má plnou bronzovou rukojeť („Vollgriffdolche“), která je v devíti případech odlita společně s čepelí (varianty Wohlde a Gandersheim, dýky z „Fürstentum Lüneburg“, Melbecku, Behringenu, Amplebenu a dýka malchinského typu z Puttballu) a jen u dýky z Hammahu byly čepel i rukojeť zhotoveny samostatně a teprve potom spojeny nýty. Tyto dolnosaské exempláře se objevují od nejstaršího horizontu („Vor-Sögel-Wohlde-Zeit“ – dýka typu Malchin) až po závěr periody II, kam spadá dýka se zvlášť odlitou rukojetí.

Ne příliš hojně (7 ks) jsou ve shromážděném souboru zastoupeny také dýky s jazykovitou rukojetí, obloženou původně ve většině případů stříškami z organického materiálu, připevněnými několika nýty. Vyskytují se zde v období mezi druhou polovinou periody II (např. dýka z Fredenbecku) a koncem periody III (např. dýka z Deutch Evernu), přičemž nelze nezmínit také typicky exemplář pschierské dýky z Wehdelu, řazený na přelom severských period II a III. Jen dva dochované exempláře z Dierkshausenu a Hagenahu, mající podobné chronologické rozšíření jako výše uvedené jazykovité dýky, lze klasifikovat jako dýky s krátkým řapem, k němuž však byla ještě původně přinýtována další dřevěná část (otisky se dochovaly v patině), tvořící vlastní rukojeť.

Největší skupinu pak představují dýky, jejichž celá rukojeť byla zhotovena z materiálu organického původu (nejčastěji dřeva) a připevněna k bronzové čepeli pomocí dvou až šesti kovových nýtů, po nichž ovšem nezřídka zbyly pouze otvory. I ty jsou někdy více či méně olámané a zániku podlehlá rovněž naprostá většina organického materiálu, z něhož v lepším případě zůstaly jen nepatrné pozůstatky nebo otisky v korozních produktech na týlech čepelí. Počet nýtů, profil čepele (středové žebro či žebra, kosočtverečný, případně čokčovitý průřez) a tvar týlu použil F. Laux jako základní kritéria pro typologické třídění a vyčlenění jednotlivých variant.

Čepele dýk se dvěma nýty zahrnují exempláře se středovým žebrem, které může být širší klenuté (varianty Mekkelstedt, Jastorf a další podobné tvary – 18 ks), silnější okrouhlé (varianty Vahrendorf, Suerhop, Bierden a další podobné tvary – 48 ks), úzké okrouhlé (varianty Tangendorf, Wiepenkathen, Ehlbeck a další podobné tvary – 19 ks) nebo silnější ostře hraněné (varianty Wardböhmen a Sülze – 4 ks). Kromě toho se objevují čepele se dvěma nýty, jejichž průřez je prohnuté kosočtverečný (varianty Hohne, Beckdorf, Wardböhmen, Bremen-Hasenbüren, Dwerge a další podobné tvary – 34 ks) či čokčovitý (varianty Rehlingen, Wardböhmen a další podobné tvary – 17 ks). Některé exempláře se dvěma nýty v týlu mají trojitě středové žebro (varianty Buchholz a Klein Bünstorf – 7 ks), případně hluboké výrazné žlábků po obou stranách středového žebra (varianta Oldenstadt a čepele z Hartemu, Bleckmaru, Manhornu, Holzenu a okolí Soltau – 8 ks).

Obdobně lze rozčlenit také čepele dýk se třemi nýty v týlu a středovým žebrem, jehož tvar je buď širší klenutý (varianta Wiepenkathen a další podobné tvary – 6 ks) nebo silnější okrouhlý (varianty Hagen, Römstedt, Eddelstorf,

forma Brackel a další podobné tvary – 23 ks). Část exemplářů se třemi nýty má prohnuté kosočtverečný profil (varianty Laatzten, Rieste a další podobné tvary – 9 ks), případně čočkovitý průřez čepele (varianty Holzen, Riestedt, Westerwanna a další podobné tvary – 10 ks) a vyskytla se i dýka se třemi žebry uprostřed čepele (Dannenberg).

Podle stejných klasifikačních hledisek postupoval F. Laux i u dýk se čtyřmi nýty a vydělal zvlášť exempláře se středovým žebrem (širším klenutým: varianta Nindorf a další podobné tvary – 6 ks či silnějším okrouhlým: varianta Oldendorf a další podobné tvary – 10 ks), prohnuté kosočtverečným průřezem čepele (varianty Bahnsen, Goldbeck, Lutum, Kroge a další podobné tvary – 20 ks), čočkovitým profilem čepele (varianty Wohlde, Betheln a další podobné tvary – 10 ks) a trojitým středovým žebrem (3 ks). Poněkud vybočující tvar představuje čepel dýky z Dreye se dvěma výraznými „zářezy“ (pozůstatky otvorů pro nýty?) po obou stranách týlu a párem dalších mělkých vykrojení na bázi čepele. Může se jednat o druhotně upravený exemplář nebo import ze západní Evropy (Britské ostrovy, Francie), datovatelný do mladší poloviny dolnosaské střední doby bronzové (tj. zhruba stupeň Ha A1 jihoněmecké chronologie).

Mnohem méně početné (celkem 7 ks) jsou pak dýky s pěti nýty v týlu a různou profilací čepele (dýky z Debestedu, Schmarbecku, Rätzingenu, Uelzenu, Walsrode, okolí Lüneburgu a neznámé lokality) a podobně je tomu také v případě čepelí se šesti nýty (dýky z Wierenu, Heitbracku, Ohlendorfu, Lindhoopu, Gerdau a Lüneburgu, k nimž by snad bylo možné přiřadit ještě další dva dnes neznámé exempláře).

Část shromážděných čepelí je dochována pouze ve zlomcích a chybí jim týlní partie, což nedovoluje přiřazení k některé z výše uvedených skupin, takže bylo možné provést jen jejich obecné rozdělení podle průřezu čepele na exempláře se širším středovým žebrem (7 ks), silnějším žebrem (28 ks), kosočtverečným (8 ks) či čočkovitým profilem (3 ks) a čepele s více žebry (2 ks).

V sedmi případech byly nalezeny pouze nýty (6x 1 kus, 1x dvojice nýtků), považované autorem zřejmě celkem oprávněně za součásti dýk, podobně jako bronzové hřebíčky. Ty se ve shromážděném materiálu desetkrát objevily v různém počtu společně s čepelemi a nespíše byly původně po obvodu zatlučeny do konců organických rukojetí, na což můžeme usuzovat podle výjimečně zachované dřevěné hlavice z Bonstorfu, okované 18 hřebíčky. Ve výbavě hrobu z Wangersenu pak byly mimo jiné nalezeny dva podobné hřebíčky bez čepele, které F. Laux rovněž interpretuje jako kování rukojetí dýky.

U 23 čepelí se dochovaly také pozůstatky dřevěných pochev, přičemž je známo i několik bohatě zdobených bronzových kování hrotů pochev z organického materiálu. Tato kovová nákončí se objevují ve dvou variantách (Anderlingen – 2 ks a Wiepenkathen – 3 ks), a to zejména ve druhé polovině periody II, případně ještě počátkem periody III.

Na závěr soupisu jsou zařazeny bronzové součásti opaskových garnitur, které by teoreticky mohly souviset s nošením (zavěšením) dýk či mečů. Jedná se o osm zápon severského typu (varianty Ehlbeck, Ripdorf a podobné tvary), datovaných do časně a starší fáze periody II, doplněných o jeden mladší exemplář, představující zjevný import z oblasti jižního Bavorska, kde jsou tyto pasové zápony kladeňy do stupně Ha A1. Možnost využití cívkovitých spínadel (dvojic malých zdobených terčíků spojených tyčinkou – „Doppelknöpfe“) při upevňování výše uvedených zbraní (resp. jejich pochev) k opasku se pak již jeví jako velmi diskutabilní a těžko prokazatelná. Autor uvádí z Dolního Saska sedm exemplářů takovýchto „knoflíků“ (varianty Apensen a Hamburg-Fischbek), časově zařaditelných do mladší části periody II a do periody III.

Katalog nálezů je zakončen krátkou úvahou o specifikách osídlení Stadského geestu („Stader Geest“ – geest je typ výše položené rovinaté severské krajiny, vzniklé usazo-

váním písku během ledových dob) v průběhu severoněmecké starší a střední doby bronzové. Tehdy se zde totiž objevují ženské hroby s bronzovými dýkami ve výbavě, které se nápadně koncentrují ve dvou oblastech. Jednak mezi ústím Vezery a Labe na severozápadě a dále pak také o něco východněji v oblasti Beckdorfu, přičemž z centra této lokální stadské skupiny („Stader Gruppe“) severské doby bronzové dýky z ženských hrobů neznáme.

Na konci knihy najdeme seznam literatury, zkratk, muzejních i soukromých sbírek s uloženými nálezy a místní rejstřík ve formě, která je standardní pro celou edici. Kresběné přílohy zahrnují obrázky všech dostupných exemplářů, mapky s rozšířením jednotlivých variant dýk a tabulky s některými typickými nálezovými celky. Poněkud neobvyklé je zdvojení přehledné chronologické tabulky základních tvarů dýk, kdy jedna skládaná příloha zachycuje souhrnně dýky s kovovou rukojetí (plnou, jazykovitou, řapovitou) a dýky s čočkovitým či kosočtverečným profilem čepele, zatímco na druhé složené tabulce je znázorněno časové postavení dýk se středovými žebry.

Literatura

- Laux, F. 1971:*
Die Bronzezeit in der Lüneburger Heide. Hildesheim.
- Laux, F. 1973:*
Die Fibeln in Niedersachsen. Prähistorische Bronzefunde XIV, 1. München.
- Laux, F. 1976:*
Die Nadeln in Niedersachsen. Prähistorische Bronzefunde XIII, 4. München.
- Laux, F. 2000:*
Die Äxte und Beile in Niedersachsen I (Flach-, Randleisten- und Absatzbeile). Prähistorische Bronzefunde IX, 23. Stuttgart.
- Laux, F. 2005:*
Die Äxte und Beile in Niedersachsen II. Prähistorische Bronzefunde IX, 25. Stuttgart.
- Laux, F. 2009:*
Die Schwerter in Niedersachsen. Prähistorische Bronzefunde IV, 17. Stuttgart.
- Laux, F. 2012:*
Die Lanzenspitzen in Niedersachsen. Mit einem Beitrag zu den Lanzenspitzen in Westfalen von Jan-Heinrich Bunnefeld. Prähistorische Bronzefunde V, 4. Stuttgart.
- Novák, P. 2011:*
Die Dolche in Tschechien. Prähistorische Bronzefunde VI, 13. Stuttgart.
- Schauer, P. 1971:*
Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter). Prähistorische Bronzefunde IV, 2. München.

Andreas Lippert

Die zweischaligen ostalpinen Kammhelme und verwandte Helmformen der späten Bronze- und frühen Eisenzeit

Mit Beiträgen von Christine de Vree, Martina Weber, Joachim Lutz, Mathias Mehofer, Erich Marx

Archäologie in Salzburg, Bad 6, Salzburg, 2011

Herausgegeben von Wilfried K. Kovacsics und Raimund Kastler
157 stran textu, 47 kresebných a fotografických obr., 34 kresebných a fotografických tabulek
ISBN 978-3-900088-43-9

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
chytracek@arup.cas.cz

Podnětem pro interdisciplinární výzkumný projekt zaměřený na dvojdílné přilby doby bronzové a časné doby železné byl nový nález z Anlaufthal u Bad Gastein v jižním Salcbursku. Jedná se o fragment poloviny přilby s hřebenem nalezený v roce 2006 v ohbí potoka v nadmořské výšce 1200 m. Pravděpodobně byl předmět původně uložený ve vodě v blízkosti obchodní cesty, která vedla průsmykem. Andreas Lippert, profesor na univerzitách v Innsbrucku a Vídni, inicioval na základě tohoto nálezu výzkum východoalpských přileb s hřebenem a srovnání s dalšími tvary příbuzných přileb ze střední i západní Evropy a Itálie. Tři dosud známé východoalpské přilby s hřebenem se objevují na důležitých komunikacích v průsmycích a vypovídají o regionální a obchodní historii v době bronzové. Přilba z průsmyku Pass Lueg byla nalezena celá v roce 1838 při úpravě terénu v souvislosti se stavbou silnice vedoucí průsmykem. Podle zprávy nálezce ležely u přilby dva bronzové špičáky s tulejí, fragment sekery se středovými laloky, tři čtyřhranné bronzové tyče a dva fragmenty bronzových slitků. Současné uložení všech bronzů je ale nejisté. V roce 2001 byl u Moosbruckschrofen jen 2 km od žárového obětíště z doby bronzové a železné v sedle Piller odkryt depot uložený v zásobnici, který čítal 350 bronzových předmětů. Místo nálezu leží v nadmořské výšce 1119 m v blízkosti staré cesty průsmykem, která směřuje do údolí horního Innu. Rozsáhlý depot obsahoval vedle fragmentu přilby s hřebenem tři meče s plnou rukojetí, meč s jazykovitou rukojetí, hrot kopí, čepel dýky, rukojeť břitvy, četné sekery a srpy rozličných typů, dvě křídlové jehlice a jednu jehlici s hřebíkovitou hlavicí, části opasku, brýlovité závěsky, spirálovité ruličky a kotoučky s trnem. Většina předmětů byla poškozena, některé prozrazují také stopy žáru. Nalezená polovina přilby je několikanásobně zpřehýbána a čelní strana vykazuje zřetelné stopy po odseknutí dlátem. Místa zlomů mají patinu, k odlomení tak muselo dojít již ve staré době. Celá přilba z průsmyku Pass Lueg složená ze dvou částí má polokulovitý kryt, trojlaločný hřeben a dvě postranní lícnice. Vnitřní vložka z kůže nebo látky mohla být upevněna mezi polovice hřebenu a v přehnutém okraji přilby. Obě rozdílné velké lícnice vnitřní vložka také měly, jak prozrazují zachované úchyty přehnuté dovnitř. Pravá lícnice s nápadně vyšším obsahem cínu byla zřejmě připevněna na přilbu později a představuje dodatečný kus. Přilba je zdobena liniemi a kruhy, které tvoří malé hrbolky vytepávané zevnitř. Všechny motivy kruhů na krytu přilby i na lícnicích mají jeden větší vyběžený hrbol ve středu.

V rámci interdisciplinárního výzkumného projektu byly zmíněné tři východoalpské přilby s hřebenem podrobeny analýzám kovu a realizoval se také archeometalurgický výzkum výrobních technik. Pouze na přilbě z Anlaufthal mohl být proveden palynologický výzkum rostlinných zbytků z přehybů bronzových plechů přilby.

Přilby z Pass Lueg, Moosbruckschrofen a Anlaufthal prozrazují nápadné shody. Ve výzdobě lze ale pozorovat také odlišnosti, i když se vyskytují jen kruhové motivy a jednoduché nebo dvojité řady z malých vyběžených hrbolků a bodů. Přilba z Pass Lueg má na obou bočních polovinách přilby tři různé velké kruhové motivy, zatímco obě zbývající přilby jen jeden kruhový motiv. Kruhové motivy představují sluneční emblém, ale zda lze chápat jejich různý počet jako odstupňované označení hodnoty, musí zůstat nezodpovězeno. Počet velkých hrbolků uvnitř hřebenu je u přileb také odlišný. Přilby z Pass Lueg a Anlaufthal ze Salcburska se nejvíce shodují svým tvarem, výzdobou i počtem přehybů podél hřebenu. Naproti tomu přilba z Moosbruckschrofen nalezená v severním Tyrolsku vykazuje určité odlišnosti, což svědčí o existenci různých dílen, případně dílenských okruhů.

Lícnice přileb podobného tvaru jsou známé především v mínojsko-mykénském světě ve střední a pozdní mykénské době. Časové zařazení nálezu ze střední Evropy a Karpatké kotliny zasahuje od Br D do Ha A2.

Autor v následujících kapitolách sleduje další tvary a varianty dvojdílných přileb s hřebenem, zvažuje také otázku jejich využití a hledá např. stopy po boji na krytu přileb. Základní typologické rozlišení jednodílných a dvojdílných přileb provedl již Gero von Merhart. K jednodílným tvarům se řadí polokulovité kloboukové přilby a kuželovitě formované zvoncovité přilby s vysoce klenutými stěnami a hlavicí na vrcholu. Zvoncovité přilby vyskytující se v Karpatské kotlině a středním Podunají v depotech a ojedinelých nálezech jsou odvozeny od starších egejských kuželovitých přileb ze střední doby mínojské (16./15. stol. př. Kr.). Z jednoduché varianty zvoncovité přilby bez vrcholové hlavice pak mohl vycházet tvar zaoblené kloboukovité přilby, Andreas Lippert nevyklučuje také vazby k přilbám Předního východu a jejich další zprostředkování Egejskou oblastí. Rozšíření kloboukovitých přileb zasahuje od východní části střední Evropy až po západní Evropu. Objevily se už ve stupni Br D, tedy od 14. století př. Kr. ale vyráběly se a používaly v dlouhém časovém úseku až do pozdní doby popelnicových polí ve stupni Ha B.

Dvojdílné přilby rozlišil již Gero von Merhart na tři typy. Přilby se zaobleným kuželovitě vyklenutým krytem a úzkým hřebenem pak Peter Schauer označil jako typ Biebesheim podle dvou exemplářů z řečiště Rýna. Na bocích některých přileb se objevují páry velkých vytepávaných hrbolů, analogické motivy jsou nalézány např. na pancíři z Fillinges ze stupně Ha A2. Nezdobené přilby typu Biebesheim lze přičíst stupni Ha A. Přilby s hřebenem typu Biebesheim s kuželovitě klenutým krytem mohly tvarově vycházet z kuželovitých zvoncovitých přileb. Druhou skupinu dvojdílných přileb s hřebenem představují přilby s vysokým kónickým zašpičatělým krytem označené jako typ Mainz-Kostheim, pojmenovány jsou podle nálezu z ústí Mohanu.

Třetí skupinu dvojdílných přileb reprezentují italské přilby s hřebenem, jedná se většinou o milodary z hrobových celků. Jejich nejstarší tvary jsou známé z hliněných napodobenin, objevují se již před nebo na začátku villanovské éry, v časné fázi první italské doby železné (prima eta del Ferro 1A). Keramické exempláře sloužily k zakrytí popelnic v chudě vybavených hrobech. Bronzové originály se kvůli své ceně, prestiži a odznaku hodnoty v rodinách válečníků zřejmě dědily. Většina hliněných přileb italské řady má polokulovitý kryt jako jejich bronzové protějšky, ale rozlišit lze i hliněné přilby se zašpičatělým krytem. Dvojdílné bronzové přilby s hřebenem z italské starší doby železné se vyskytují nejprve v žárových pohřbech, od 8. stol. přistupují také kostrové hroby. Mladší hroby válečníků s bronzovými přilbami jsou vybaveny bohatým koňským postrojem

a zbraněmi. Jejich přilby mají polokulovitý nebo vysoký zaoblený tvar, vrchol může vyústit i ve špičku, která je obklopena jedním širokým a prohnutým hřebenem. Většina prohnutých trojrohých hřebenů přileb je velmi široká se zdůrazněnou výškou, pozdní přilby se vyznačují nápadně převýšenou špičkou hřebene. Výzdobu italských bronzových přileb tvoří řady malých vybějených bodů a velkých hrbolků, objevují se geometrické ornamenty i motivy sluneční ptací bárky.

Stopy po boji nalézá autor na některých zvoncovitých přilbách ze západní části střední Evropy a z Karpatské kotliny, obecně ovšem platí, že stopy boje nejsou většinou jednoznačně doloženy. Promáčknutí a propadliny na některých přilbách s hřebenem nalezených v řekách nebo v depotech mohly vzniknout v souvislosti s jejich uložením. Zůstává proto otevřené, zda přilby s hřebenem byly skutečně užívány jako ochranné zbraně v boji nebo sloužily pouze jako skvostné reprezentační přilby. Přinejmenším u italských přileb s hřebenem se předpokládá, že se zhotovovaly především jako slavnostní přilby, protože žádná přilba nalezená v hrobu nenesla jednoznačné stopy po boji.

Při stanovení relativní chronologie dvojdílných přileb s hřebenem vychází A. Lippert ze seriace jejich zvláštních znaků a charakteristik. Zohledněno bylo 104 přileb s hřebenem, především přilby typu Mainz-Kostheim, Biebesheim a typu Pass Lueg i hliněné a bronzové italské přilby s hřebenem. Pro seriaci se ukazují jako důležité především takové znaky, které lze spojit s kratším časovým úsekem doby užívání. A. Lippert charakterizuje celkem 25 takových znaků a podle výsledků seriace nejstarší skupinu (seriační stupeň I) představuje přilba s hřebenem typu Mainz-Kostheim se špičatým kónickým krytem. Následující stupeň II obsahuje většinu přileb typu Biebesheim a nástup výzdoby vybějených hrbolků v mladším úseku stupně II umožňuje rozlišit podstupně IIA, IIB. Také stupeň III lze rozdělit na fáze A a B, pro stupeň IIIA jsou charakteristické velké soustředné kruhové motivy a nefunkční tyčinkovité nýty. Ke stupni IIIA patří různé tvary přileb i některé italské bronzové přilby s hřebenem. Typologicko-ornamentální příbuznost časných italských přileb s hřebenem a přileb typu Pass Lueg představuje důležitou chronologickou indicii pro jejich blízkou současnost. Velká část všech italských přileb s hřebenem odpovídá fázi IIIB a zcela nové jsou zde figurální prvky, především sluneční ptací člun a motiv přilby. Seriace důležitých znaků poskytla vývojovou řadu středoevropských a západoevropských dvojdílných přileb s hřebenem. Na nejstarší tvar kónicky špičaté přilby typu Mainz-Kostheim navazuje kuželovité vyklenutý typ Biebesheim (stupeň IIA–II/III) a v přechodu stupňů II/III se již objevují časné italské hliněné přilby. Stupeň IIIB zahrnuje početné přilby s hřebenem výlučně italských tvarů.

Starší tvary přileb z evropského kontinentu je poměrně obtížné blíže časově ohraničit, protože většina přileb pochází z řek a představují ojedinělé nálezy. Pouze přilba z rozsáhlého depotu v Moosbruckschrofen poskytuje oporu svými náleзовými okolnostmi. M. Egg a G. Tomedi kladou hromadný nálezy relativně časně mezi pozdní střední dobu bronzovou a časnou dobu popelnicových polí (Br C2 – Br D), ale P. Schauer se přiklání k pozdějšímu datování do časné, starší a střední doby popelnicových polí (Br D – Ha A2). Přilba typu Biebesheim z Maďarska zdobená řadami velkých vybějených hrbolků i motivy kola se čtyřmi loukotěmi spadá na přechod seriačních stupňů II/III. Motiv kola se v symbolech kultury popelnicových polí vyskytuje už velmi časně, ale časové těžiště výskytu tohoto motivu lze rozpoznat až od střední doby popelnicových polí v Ha A2. Do tohoto stupně typologicky patří zmíněná přilba z Maďarska i dvě hliněné přilby z Itálie. Hromadný nálezy s přilbou typu Biebesheim v Le Theil z povodí Loiry patří fázi Bronze Final I a II, tedy do 12. a 11. stol. př. Kr. Přilbě z hrobu 4/5 z nekropole Quattro Fontanili z Veio chybí ještě hlavní znaky pozdějších italských přileb, má klenutý kuželovité kryt s úzkým hřebenem a představuje jasnou analogii

k tvaru přilby Biebesheim. Hrob s obloukovou sponou lze ještě zařadit do pozdní fáze Bronze Finale 3, tedy do druhé poloviny 11. stol. př. Kr. A. Lippert tak předpokládá, že přilby typu Biebesheim byly vyráběny ještě v 11. stol. Přilby typu Pass Lueg se objevují ve stupni IIIA, kam patří i klenuté kuželovité přilba s podobnými soustřednými kruhovými motivy z dobře datovaného hrobu 28 v Tirynsu, který spadá na přechod od submykénského k protogeometrickému období, tedy do doby kolem roku 1030 př. Kr. Začátek svého stupně IIIA proto A. Lippert klade kolem roku 1030 př. Kr. a přechodnou fází II/III tak datuje do druhé třetiny 11. stol. Obtížnou otázkou zůstává datování předchozích seriačních stupňů I – IIB. Autor navrhuje zařazení stupňů IIA a B do 11. a 12. stol. př. Kr., stupeň I s přilbou typu Mainz-Kostheim může hypoteticky zahrnovat časový úsek 12. a snad už 13. století př. Kr. Ojedinělé bronzové a hliněné přilby se v Itálii objevují již od přelomu stupňů II/III, ale většinu italských přileb lze datovat až do stupně IIIB, vyskytují se tedy asi od středu 10. stol. př. Kr. Časové zařazení starších hrobů s přilbami vychází z typologie, relativní chronologie a také z dendrochronologických dat švýcarských nákolních sídlišť. Hliněné přilby vyrobené jen pro pohřební obřady se vždy shodují s datováním hrobů. Nejstarší hrob 18 z Veio - Valle La Fata je z doby kolem 950 př. Kr., nejmladší hrobový celek z Tarquinie - Impiccato je datován kolem středu 9. stol. Vyrábění a používání bronzových přileb se ale udrželo mnohem déle, zasahuje až do středu 8. stol. př. Kr., kdy výroba dvojdílných přileb s hřebenem končí. V mnoha pozdních hrobech se objevují typologicky starší typy bronzových přileb, v rodinách válečníků se zřejmě předávaly z generace na generaci. Pozoruhodné je zjištění, že v Horní a střední Itálii se vyskytuje více variant typů přileb majících původ v podunajských předlohách. Nalézány jsou v hrobech 9. a 8. stol. př. Kr. Pouze říční nálezy zvoncovité přilby z Mantuy v Horní Itálii reprezentuje přilbu, která s určitostí pochází z prostoru pravděpodobně středního Podunají, kde jsou také přilby charakteristické od střední doby popelnicových polí. V Itálii se nejstarší hliněné přilby sloužící k zakrytí popelnic objevují již v 11. stol. př. Kr., tedy ještě v době protovillanovské kultury. V 10. a 9. stol. zde byly vystřídány bronzovými přilbami, které v hrobech válečníků měly charakter slavnostních přileb. Dvojdílný tvar, vysoký hřeben a výzdoba z vytepávaných hrbolků prozrazuje příbuznost se středoevropskými přilbami s hřebenem typu Biebesheim a Pass Lueg. V době protovillanovské kultury můžeme v mnoha částech Itálie sledovat zřetelné stopy středoevropských kultur popelnicových polí. Zda tyto vztahy souvisí s nově přichozími komunitami, hospodářskými nebo kulturními kontakty, není v recenzované publikaci již dále diskutováno.

Nejasný zůstává původ nejstaršího tvaru zašpičatělé dvojdílné přilby s hřebenem typu Mainz-Kostheim. S výjimkou nálezu z Mohuče se všechny dosud známé lokality vyskytují v oblasti západoevropských kultur doby bronzové, ve Španělsku a v severozápadní Francii. A. Lippert se přiklání spíše k možnosti autochtonního původu přileb, jejich odvození od špičatých přileb z Malé Asie se mu nezdá pravděpodobné. Dvojdílnost přileb mohla souviset s předchozími staršími pokrývkami hlavy z látky nebo kůže, které byly střiženy ze dvou kusů sešitých na vrcholu s okraji postavenými proti sobě. Dvojdílnost a hřeben, který mohl lépe zachytit úder meče nebo sekery, se pak udržovaly dále i na výrobcích z bronzu.

V následující části se A. Lippert zabývá problematikou depotů doby popelnicových polí, které obsahovaly ochrannou zbroj. Zvláště v rozsáhlém prostoru mezi Karpatskou kotlinou a západní Evropou lze postřehnout zřetelný vývoj depozování částí ochranné zbroje od pozdní střední doby bronzové (Br C2). V Karpatské kotlině se ve starším úseku (Br C, Ha A) projevuje nápadná koncentrace depotů přileb, pancířů, náholic a štítů. V mladší a pozdní době popelnicových polí se situace mění a starší náleзовá centra ztrácejí na významu, západně od Dunaje tekoucího ze severu na jih se

depoty s ochrannou zbrojí již nevyskytují. Kromě východní části Karpatské kotliny jsou také hromadné nálezy doložené zvláště v severní a západní Evropě. Vzácné jsou depoty s ochrannou zbrojí nalezené v alpských průsmycích. Většina všech dříve známých depotů objevených na přechodech průsmuky ukazovala typologicky silné regionální a lokální vztahy, proto se usuzovalo na směnu zboží v kratších a středních vzdálenostech, méně na dálkový obchod. Nově objevený hromadný nález z Moosbruckschrofen v severním Tyrolsku však představuje soubor složený z domácích, ale také cizích bronzových předmětů ze vzdálenějších regionů. Hromadné nálezy uložené v zemi nejsou v oblasti Salcburska příliš početné, známé jsou jen čtyři depoty zbraní zahrnující celou dobu popelnicových polí. Slitky kovu nalezené ve sledovaných hromadných nálezech naznačují souvislost s těžbou mědi a prozrazují obchod s tímto kovem.

Problematiku depotů doby bronzové vhodně doplňuje samostatná kapitola shrnující prehistorické zbraně nalezené ve vodním prostředí z oblasti Salcburska, kterou napsala Christine de Vree. Autorka sleduje dlouhý časový úsek od neolitu po dobu halštatskou, připojený katalog obsahuje pouze nálezy z doby popelnicových polí. Nápadnější nahromadění nálezu lze registrovat v neolitu, časné a starší době popelnicových polí. Zřetelný nárůst obětování zbraní a nástrojů v tekoucích vodách nebo jezerech lze rozpoznat v časné době popelnicových polí od 13. stol. př. Kr., ve střední a mladší době popelnicových polí deponování do řek ubývá a v době halštatské zcela mizí. Ukládání zbraní se soustřeďuje na řeky a jezera, šperk je doložen v řekách a především v rašelině. Velký počet nálezů vyzdvižených z vody souvisel s rituály, při nichž byly předměty předány řekám a rašelinám. Naleziště s nápadně mnoha exempláři stejných předmětů pravděpodobně prozrazuje jejich periodicky opakované vyhazování v době určitých slavností, které mohly členit průběh roku. Interpretaci přileb jako výlučně obětních předmětů odporuje zjištění, že u přilby z Pass Lueg byla doplněna ztracená pravá lícnice jinou, shodně zdobenou ale menší lícnicí, která dříve patřila jiné přilbě téhož typu.

Dosažené výsledky výzkumného projektu shrnuje A. Lippert v závěrečné kapitole zabývající se obchodně historickými aspekty východoalpských přileb s hřebenem. Přilby typu Biebesheim jsou rozšířeny ve střední a severní Francii, v západním Německu mezi Rýnem a Weserou. Jedna přilba tohoto typu pochází z Dolního Bavorska, druhá z Maďarska. Zašpičatělé kónické přilby s hřebenem známe především z Andalusie a severozápadní Francie, ojedinělý je nález z ústí Mohanu do Rýna u Mainz-Kostheim. Přilby typu Pass Lueg byly nalezeny v západní oblasti východních Alp, v Salcbursku a severním Tyrolsku. A. Lippert zdůrazňuje, že oblast rozšíření dosud známých přileb ukazuje pouze regiony, v nichž byly prováděny kultovní obyčeje hromadných nálezů obsahujících ochrannou zbroj. Velmi pravděpodobně byly ve skutečnosti prostory rozšíření sledovaných přileb mnohem větší. Tři východoalpské přilby s hřebenem typu Pass Lueg objevené v alpských průsmycích souvisely s transalpským obchodem a byly velmi pravděpodobně obětovány lokálním božstvím počasí a hor v obzvláště nebezpečných a obtížně překonatelných místech horských přechodů. Obětování jen zpřehýbané části přilby odpovídá zřejmě určitým obětním praktikám. Všechny tři přilby typu Pass Lueg jsou vyrobeny z východoalpské mědi a její původ se může s velkou pravděpodobností lokalizovat do důlního revíru Mitterberg u Bischofshofen. Přilby byly vykovány v různých dílnách, které používaly podobné pracovní postupy a musely být ve vzájemném spojení. Bronzové přilby se vsazeným chocholem v hřebenu měly vysokou cenu, nosila je především z reprezentativních pohnutek vrstva vysoce postavených válečníků, příslušníků elity. Už z tohoto důvodu je nepravděpodobné, že by přilby představovaly zboží, s nímž by se obchodovalo. Mnohem spíše lze předpokládat, že představovaly jen vedlejší součást obchodu. Skvostné přilby se někdy obětovaly na obchodních cestách, ale především tyto symboly prestiže

a stavu sloužily jako cenný dar, který měl být dále předán obchodnímu partnerovi. Zbraně nebo bronzové nádoby nebyly obvyklou součástí obchodovaného zboží, ale prostřednictvím jejich darů se utvářela důvěra mezi osobami provozujícími obchod.

Autor si nyní položil otázku, kdo provozoval obchod a z jakého příkazu se konala směna. Pravidelný obchod provozovaný vrstvou kupců a fungující podle zákona nabídky a poptávky v předstátních společnostech ještě neexistoval, nebo snad jen výjimečně a v počátečním stadiu. Obchod vycházel zřejmě jen z iniciativy vedoucích, vládnoucích rodin a jejich příslušníci organizovali také obstarávání surovin, např. mědi a soli. Otázkou je, zda uvnitř východních Alp během doby popelnicových polí vznikla elita, jíž by se mohly připsat přilby s hřebenem. Horní vrstvu společnosti žijící ve značném blahobytu a těšící se zřejmě velké lokální vážnosti známe z průběhu starší a mladší doby popelnicových polí v tyrolském údolí Innu. Rozpoznatelná je v nákladně vybavených hrobech s milodary mečů ve Vomp a Volders. V důlních oblastech údolí Innu a Salzachu se ale dosud nedaří odhalit z této doby žádná sídla nebo hrobové nálezy, které by mohly poukazovat na teritoriálně vládnoucí vrstvu horských pánů. Zcela jiný obraz nabízí krajina s nálezy v území při severním úpatí Alp. V časné a starší době popelnicových polí se zde především setkáváme s malými opevněnými výšinnými sídly, které připomínají hrady a bývají umístěny při východech z údolí. Více na sever v širokém pásu od Ženevského jezera přes severní úpatí Alp jižně od Dunaje až do Horního Rakouska se v té době vyskytují na důležitých dopravních trasách velmi bohatě vybavené hroby s milodary vozů z časné a starší doby popelnicových polí. Zmíněné hroby s vozy zahrnuté do skupiny Hart an der Alz obsahovaly také koňský postroj, zbraně, kusy měděných slitků a lze je nepochybně přiřadit společensky výše postavené vrstvě. Osoby pohřbené s vozem, koňským postrojem a zbraněmi náležely k válečné aristokracii a tato elita kontrolovala zřejmě i obchod s mědi. A. Lippert sleduje v souvislosti s obchodem s mědi z východoalpských důlních revírů rozšíření bronzových špičáků s tulejí, nástrojů užívaných při těžbě mědi. Všechna jejich naleziště leží na důležitých obchodních cestách, které vycházely z oblastí s těžbou mědi směrem na sever do prostoru kolem Dunaje.

Dobývání měděné rudy v tyrolském Unterinntal je na základě radiokarbonových dat kladeno již do střední doby bronzové, ale hlavní rozkvět těžby mědi zde nastává až v mladší době popelnicových polí a ve starší době železné. Sulfidická měděná ruda ve východním Tyrolsku a v Salcbursku (rudní revír Mitterberg) byla intenzivně dobývána ve střední době bronzové (Br C) a ve starších úsecích doby popelnicových polí (Br D a Ha A). V důlních oblastech ale nevznikla žádná regionální vedoucí vrstva, horníci a lidé z hutí byly z valné části domácími rolníky, kteří náleželi rodinným svazkům strukturovaným do klanů. Obchod s vytěženou a roztavenou měděnou rudou získanou v důlních oblastech byl jistě vysoce lukrativní a transport cenného kovu potřeboval zvláštní ozbrojený doprovod i přísnou organizaci a ochranu. A. Lippert předpokládá, že těžba samotná byla organizována a řízena zvenčí. Obchod má podle autora všechny indicie, podle nichž byl provozován vrstvou vládařů pohřbívaných s vozy a se zbraněmi. Nesídlili ale ve vlastních oblastech těžby, nýbrž v hustě osídleném úpatí Alp u obchodních překladišť, kudy procházela měď, zlomková ruda a jiné suroviny, také bronzové předměty a potraviny. V takových klíčových místech dohlíželi na obchod teritoriální vládcí a členové jejich rodin. Neexistovala ještě nezávislá, samostatně pracující vrstva kupců, obchodníci byli podřízeni regionálnímu vládcí, který obchodní karavanu vybavil zbožím určeným ke směně a pečoval o bezpečnost na obchodních cestách. Takový knížecí podnikatel dal svým obchodním četám na cestu vedle vlastního zboží určeného ke směně také bronzové nádoby, skvostné útočné zbraně a ochrannou zbroj, např. přilby určené jako dar pro

obchodního partnera. Některé kusy však mohly být cestou obětovány horským božstvům. Zvláště totiž přílby dobře symbolizovaly ochranu karavan proti nepříteli, lupičům a jiným nebezpečím.

Autor předpokládá, že zhotovení ochranné zbroje v samotném alpském prostoru je dost nepravděpodobné a kováři vyrábějící přílby pracovali zřejmě při severním úpatí Alp na dvorcích regionálních vládců, které byly ve vzájemném úzkém vztahu a s nimiž souvisely zmíněné bohaté výbavy hrobů. Podle A. Lipperta mohlo hrát významnou roli i vyměňování žen za účelem sňatku. Spolu s cenným věnem se na jiné panské dvory posílali i řemeslníci, např. kováři a výrobci bronzových nádob. Na sprátených dvorech se vyráběly vysoce ceněné útočné i ochranné zbraně, např. přílby, které pak byly kovány podle jednotných předloh.

Na závěr lze snad ještě doplnit, že také v mladší a zvláště pak v pozdní době popelnicových polí se na území jižně od Dunaje v archeologických pramenech projevuje výrazná elita tehdejší společnosti, která zakládala opevněná mocenská centra, řídila rovněž obchod s nerostnými surovinami, organizovala nadregionální kontakty a transfer technologií (Schussmann 2010, 121–129, Abb. 1–9; Abels 2008, 61, Abb. 1–2; 9; Sander 2005, 166–171). Příslušníci této vedoucí vrstvy společnosti se pohřbívali v nákladně vybavených hrobech s vozy a koňskými postroji, zbraněmi a bronzovými nádobami (Schmoltz 2005, 57, Abb. 1–12; Clausing 2005, 80, Abb. 1; 4–9; Metzner-Nebelsick 2005, 120, Abb. 8–9).

Součástí publikace je katalog dvojdielných příleb s hřebem, který obsahuje též hliněné a bronzové přílby z Itálie.

Recenzovaná monografie přináší nejnovější výsledky interdisciplinárního výzkumného projektu zaměřeného na dvojdielné přílby doby bronzové a časně doby železné. Komplexní vyhodnocení výsledků výzkumu nových i již dříve známých nálezů poutavým způsobem vypovídá o regionální a obchodní historii v době bronzové.

Literatura

Abels, B. U. 2008:

Vorbericht zu den bronzezeitlichen Befestigungen auf der Ehrenbürg bei Forchheim. Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 49, 57–64.

Clausing, Ch. 2005:

Macht und Grab – Zum Wagengrab von Künzing in Niederbayern und seiner Stellung im urnenfelderzeitlichen Mitteleuropa. In: Schmoltz, K. /Hrsg./: Vorträge des 23. Niederbayerischen Archäologentages, 75–103. Rahden/Westf.

Metzner-Nebelsick, C. 2005:

Das Wagengrab von Künzing im Licht seiner östlichen Beziehungen. In: Schmoltz, K. /Hrsg./: Vorträge des 23. Niederbayerischen Archäologentages, 105–138. Rahden/Westf.

Sander, R. 2005:

Höhensiedlungen der Bronze- und Urnenfelderzeit. Siedlungsarchäologische Untersuchungen auf dem Schloss-, dem Kirchen- und dem Hirmesberg oberhalb Kallmünz, Lkr. Regensburg/Opf.

Schmoltz, K. 2005:

Herausragende Bestattungen im bronze- und eisenzeitlichen Gräberfeld von Künzing, Lkr. Deggendorf. In: Schmoltz, K. /Hrsg./: Vorträge des 23. Niederbayerischen Archäologentages, 57–74. Rahden/Westf.

Schussmann, M. 2010:

Zentralisierungsprozesse in Bayern? Aspekte der späturnenfelder- und früheisenzeitlichen Gesellschaftsstruktur im Spiegel der Siedlungszeugnisse und Bestattungsplätze. In: Krause, D. — Beilharz, D. /Hrsg./: „Fürstentum“ und Zentralorte der frühen Kelten. Abschlusskolloquium des DFG-Schwerpunktprogramms 1171 in Stuttgart, 12.–15. Oktober 2009. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 120. Stuttgart, 119–153.

Stefan Moser — Georg Tiefengraber — Karin Wiltschke-Schrotta

**Der Dürrnberg bei Hallein
Die Gräbergruppen Kammelhöhe und Sonneben**

Mit einem Beitrag von Mona Abd El Karem
Dürrnberg-Forschungen, Band 5, Abteilung Gräberkunde

Herausgegeben von Österreichisches Forschungszentrum Dürrnberg. In Verbindung mit Salzburg Museum und Landesarchäologie Salzburg, Vorgeschiedliches Seminar der Universität Marburg, Naturhistorisches Museum Wien, Deutsches Bergbau-Museum Bochum Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 2012

256 str., 57 barev. obrázků, 10 barev. tabulek, 14 grafických tabulek a početné nečíslované kresebné obr. s vyobrazenými nálezy a plány jednotlivých hrobů
ISBN 978-3-89646-755-3
ISSN 1434-8841

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
chytracek@arup.cas.cz

Dürrnberg u Halleinu patří k nejvýznamnějším lokalitám pozdní doby halštatské až časně laténské a vzhledem k těžbě soli má v Evropě doby železné zvláštní postavení. Archeologické prameny z míst alpských solných dolů jsou reprezentovány třemi hlavními komponenty: solnými doly, rozsáhlými sídlišti a početnými hrobovými nálezy. Publikováním hrobů 1–120 ve svazcích „Der Dürrnberg bei Hallein I–III“ a vyhodnocením nálezů Ludwigem Paulim byl zveřejněn přehled stavu výzkumu do poloviny roku 1970. V roce 1999 byla Bavorskou akademií věd a Rakouským výzkumným centrem Dürrnberg založena nová řada „Dürrnberg-Forschungen“. Publikáční strategie se řídila v souladu se záměry ředitele Keltského muzea v Halleinu Kurta W. Zellerera a svazek 5 je věnován archeologii dürrnbergských pohřebišť.

Skupina hrobů prozkoumaná v poloze Kammelhöhe/Sonneben představuje jedno z menších pozdně halštatských a časně laténských pohřebišť v Dürrnbergu.

V souvislosti se stavbou nové silnice do Dürrnbergu bylo v roce 1980 a 1981 odkryto v trati Kammelhöhe a Sonneben 23 hrobů. Představují výřez z velké a dosud neznámé skupiny hrobů, která tvoří nejsevernější část pohřebního areálu na Dürrnbergu. Poloha Kammelhöhe/Sonneben ve tvaru protáhlého 160 m dlouhého hřbetu je na třech stranách vymezena příkrými svahy, západní hranici tvoří potok.

Výzkum zde prováděli pracovníci Keltského muzea v Halleinu pod vedením ředitele Kurta W. Zellerera ve spolupráci se Salzburským muzeem.

U většiny hrobů se jednalo o různé velké stavby komor pod mohylami, jejichž násypy už nebyly patrné. Všechny hroby prozrazují stopy po antickém nebo recentním narušení. Hrobové komory obsahovaly komplexní situace s datečnými pohřby a etapovitě ukládanými hroby.

Využívání pohřebiště začalo v Ha D2/3, v LT A je zaznamenána největší hustota pohřbů. V sedmi hrobech byla pozorována kontinuita užívání pohřebiště do LT B, dva hroby vykazují ještě pohřby stupně LT C1, které zároveň představují nejmladší skupinu hrobů. Pohřby byly birituální v hrobové komoře ze dřeva s kamenným pláštěm zakrytým zpravidla mohylou.

Jen v několika případech byly zachovány zvláštní kamenné struktury, které byly uspořádány kolem hrobu ve tvaru kruhových nebo čtvercových, případně obdélných sestav. Autoři připouštějí, že mohly být původně polokulovité nebo snad vytvářely tvar pyramidy.

Silné stopy narušení, patrně u většiny hrobů, byly způsobeny vykrádáním i mladšími dodatečnými pohřby, kdy se starší hroby většinou jen uklidily na stranu.

V mnoha laténských hrobech byla zachována vysoce kvalitní výbava zbraní (válečný vůz, přilba a meč ve zdobené pochvě) a cenné součásti kroje, např. šperky. Výjimečné nálezy naznačují, že takové hroby lze označit za srovnatelné s již publikovanými knížecími hroby z Dürrnbergu. Zvláště pozoruhodnou nálezu skupinu představují přilby, mezi nimiž se nacházejí některé nejstarší železné přilby ve střední Evropě.

Také několik doložených pozdně halštatských hrobů obsahovalo cenné hrobové milodary (zlatý náramek, bronzové nádoby), které prozrazují zařazení k horní společenské vrstvě.

Celkové vyhodnocení artefaktů nalezených v hrobech podávají autoři S. Moser a G. Tiefengraber. Na prvním místě je zpracován velký soubor reprezentující zbraně a výbroj. Z pěti hrobů nekropole Kammelhöhe jsou známé přilby a jejich umístění po celém pohřebišti je relativně rovnoměrné. Patří dvěma základním typům: přilby typu Berru a polokulovitě klenuté přilby. Zašpičatělé kónické přilby typu Berru jsou charakteristické především pro stupeň LT A, jen málo exemplářů lze klást do stupně LT B1.

Železné přilby typu Berru jsou známé pouze z Dürrnbergu a svým technickým provedením odpovídají přilbám z bronzu. Dvě železné přilby se našly ve skupině hrobů z Kammelhöhe, další exemplář patřil k výbavě hrobu 11 zkoumaného v roce 2007. Železné přilby z Dürrnbergu se řadí k variantě Dürrnberg, která se hlásí do skupiny přileb typu Berru. Charakteristickým rysem této varianty je podsaditý tvar krytu přilby.

Vedle přileb typu Berru pocházejí ještě ze dvou hrobů v Kammelhöhe dvě železné přilby s polokulovitým krytem. V salcbursko-hornorakouském prostoru byl na začátku doby laténské používán vedle přileb typu Berru ještě typ přilby, který se v mnohém směru opíral o tvar zašpičatělé kónické přilby, ale také prozrazoval zřetelně odlišné znaky. Samostatné konstrukční znaky této přilby naznačují definici zvláštního typu, který se hlásí ke kloboukovitým přilbám typu Dürrnberg. Ze skupiny hrobů Kammelhöhe/Sonneneben pochází také pět celých mečů, jedno nákončí a pět zlomků pochvy. Tři meče s trojlístkovitým nákončím pochvy se tvarem i výzdobou hlásí do stupně LT A. Konstrukcí se odlišuje meč z hrobu 218, datovaný autory do LT A2. Mladší je také meč z hrobu 201, který patří do LT B2. Fragments pochv s výzdobou v podobě páru draků se našly ve výplni vykrádací šachty hrobu 216 a interpretace nálezových okolností je tak nejistá. Meče se středovým žebrem a párem draků lze zařadit na přechod od stupně LT B k LT C. Nejhojnějším typem zbraní ze skupiny hrobů Sonneneben a Kammelhöhe jsou hroty kopí a oštěpů, soubor zahrnuje 26 kusů. Hroty kopí měly velký výrazný list a používaly se jako bodná zbraň. Malé hroty patřily oštěpům, jednalo se o vrhací zbraně. Pozdně halštatský typ protáhlého hrotu kopí s vavřínovitě tvarovaným listem se středovým hřbetem a kratší tulejí se vyskytl jedině v hrobu 202. Kopí tohoto typu se objevuje od stupně Ha D1 především však v Ha D2/3. Mezi hroty doby laténské se vyskytují lancetovitě formované, nebo protáhlé rhomboidní hroty ale i malé hrot oštěpu ve tvaru vrbového listu. Velký hrot kopí se širokým listem kosočtverečného průřezu a delší stíhlou tulejí je datován do stupně LT B2. Botky kopí jsou známé ze čtyř hrobů, ale datování na základě nálezové situace je obtížné. Botku kopí s trnem lze zařadit do LT B.

Tři železné sekery s tulejí nalezené v jednom hrobu v kombinaci s početnými hroty kopí byly součástí kompletní sady zbraní. Jejich hlavní oblast rozšíření leží ve Slovinsku, kde se vyskytují během mladší doby halštatské a ve stupni Negau. Dýkovitý nůž z hrobu 202 datují autoři do stupně Ha D3. Hroty šípů se našly ve čtyřech hrobech. Nejpočetnější jsou šípky s tulejkou a hrotem ve tvaru vr-

bového listu. Dvě šípky se zpětnými háčky a dlouhou tulejí mají nejbližší analogie v halštatských hrobech ve Slovinsku. Kování, která byla součástí toulců, se podařilo rozpoznat jen ve dvou hrobech. Tři bronzová kování štítu pochází z jednoho vykrádaného hrobu.

Součástí opasek byla závěsná poutka, řetízky a zápony. Zápony rozličné konstrukce byly nošeny jak muži, tak i ženami. Skříňkové zápony představují nejhojnější variantu uzavěru opasek, z hrobů pohřebiště Kammelhöhe/Sonneneben jich pochází dvanáct. Většina jich může být zařazena do stupně D. IIA, pouze exemplář zdobený plastickými žebry je datován do LT B. Pozdně halštatský typ zápony ze stupně D. I D zastupuje bronzový pásek s kulovitým kovovým knoflíkem ze zničeného hrobu Ha D. Cizí tvar představuje v Dürrnbergu křížová zápona běžná ale v oblasti Středního Porýní i v sousední skupině Hochwald-Nahe nebo v západněji ležící Saarsko-Pfalcké skupině.

Závěsná poutka opasek i duté plechové kruhy nalezené zpravidla ve trojicích patří bez výjimky mužům. Soupravy těchto početných železných i bronzových kroužků patřily k opaskům a pravděpodobně sloužily k zavěšení mečů. Autoři ovšem poznamenávají, že vzhledem k porušení hrobů není možné jednoznačně určení jejich funkce. Závěsná poutka z Kammelhöhe nejsou vhodná k jemnému chronologickému třídění, na základě ostatních nálezů je ale datování do LT A a LT B evidentní.

Další velkou skupinu kovových milodarů představuje na pohřebišti Kammelhöhe/Sonneneben šperk a součásti kroje. K dispozici je pozoruhodný počet 70 spon, z nichž 59 bylo vyrobeno z bronzu, 11 ze železa. Kromě tří hrobů obsahovaly všechny hroby nejméně jednu a maximálně 15 spon. V některých případech se dalo vyzorovat, že spony nebyly součástí kroje a nesloužily k uzavírání oděvů, ale byly to uzavírací spínadla pohřebních suken, do nichž byli zabalení mrtví nebo i část milodarů. Většina spon je časně laténských, pouze dvě patří pozdní době halštatské a tři železné spony prozrazují středolaténské schéma. Množství spon představuje pozoruhodnou materiálovou základnu, ale předložené práce podává pouze předběžný přehled o datování, výzkum zacílený na zjevení chronologie opírající se o spony i z dalších nekropolí na Dürrnbergu je teprve plánován. Dvě spony s ozdobnou patkou reprezentují nejstarší pozdně halštatskou fázi pohřebiště. Časně době laténské patří spony tvaru boty, spony s ptačí patkou, maskovité spony jsou zastoupeny sedmi exempláři. Čtyři lité certoské spony oba autoři datují do LT A, případně do stupně D. II A2. Drátěné spony typu Marzabotto představují nejvíce rozšířené spony LT A, z pohřebiště Kammelhöhe/Sonneneben pochází 16 drátěných spon. Exemplář s vysokým lučikem ve tvaru písmene omega již spadá do nejmladší fáze LT A. Do pozdního úseku stupně LT A se řadí také spony s dlouze protaženým lučikem. Spony s terčíkem na patce mají ještě znaky drátěných spon LT A, zřetelně již ale předjímají některé typologické elementy spon LT B, např. terčík na patce představuje znak spon typu Münsingen. Spona s profilovaným knoflíkem na nožce ukazuje charakteristický tvar stupně LT B1, příp. LT C1. Části tří železných drátěných spon středolaténského schématu patří k pohřbu jedince 1 v hrobu 219, který je datován na začátek střední doby laténské, příp. LT C1. Nejmladší hrob v Dürrnbergu značí závěr opakovaného pohřbívání v celém pohřebním areálu. Různé varianty nákrčníků představují ve výbavách ženských i dětských hrobů naprosto běžnou součást kroje. Na Dürrnbergu se objevují již od fáze I D 3, ale těžiště jejich módy leží jednoznačně v časně době laténské. U řady kruhů byla také diskutována funkce diadémů nebo čelenek. Na pohřebišti Kammelhöhe jsou považovány za nákrčníky pouze tři kruhy, dva bronzové a jeden železný, všechny spadají do LT A. Ze tří časně laténských hrobů pocházejí části bronzových řetízků z tyčinkovitých článků, které sloužily jako nákrční řetězy. Početnou skupinu šperků představovaly náramky. Zlatý otevřený dutý náramek byl nalezen v poškozeném pozdně halštatském hrobu

muže. Stříbrný torcovaný náramek se našel v hrobu LT A na pravém obří ruce pohřbeného a je vzácným dokladem takového typu šperku na Dürrnbergu. Bronzové náramky z tyčinky kruhového průřezu mohou být uzavřené i otevřené, představují početnou skupinu časně laténského kruhového šperku. Jinou variantu zastupuje vývalkovitě členěný náramek s očkem datovaný do pozdní doby halštatské. Masivní litý náramek dvojdílné konstrukce s manžetovitě tvarovaným zesílením a plastickou výzdobou v podobě přiletovaných štítovitých polí s granulovaným dekorem drobných květů nalezený v hrobu 216 patří již do stupně LT C1. Z této hrobu pochází souprava bronzových lýtých kruhů z dutých polokoulí. Dva větší nánožníky a menší náramek patřil k výbavě nejmladšího bohatě vybaveného ženského pohřbu v Dürrnbergu.

Duté kruhy z bronzového plechu sloužily jako nánožníky i náramky již od stupně Ha D. Z pohřebiště Kammelhöhe pochází osm špatně zachovaných dutých bronzových náramků. Časné době laténské jsou přiřazeny exempláře ze třech hrobů, náramky ze dvou dalších pohřbů autoři datují až do LT B2 a LT C1. Pouze z nejmladšího bohatě vybaveného hrobu 216 pochází náramek z černohnědého lesklého sapropelitu. Podle makroskopických vlastností byl pravděpodobně vyroben ze severočeského sapropelitu, přírodovědná analýza zde ovšem zatím chybí. Náramek autoři datují do LT B, případně časného LT C. Nánožní kruhy prozrazují svoji funkci polohou v hrobu nebo také velikostí. Vnitřní průměr dosahoval zpravidla nejméně 10 cm, ale u dětských hrobech se náramky někdy použily i jako nánožní kruhy. Na pohřebišti Kammelhöhe jsou doloženy tři typy bronzových nánožníků, všechny byly součástí ženského kroje. Kruhy z tyčinky kruhového průřezu se vyskytují ve stupni D. IIA, nánožníky z dutých polokoulí patří LT B2/C a plechové duté nánožní kruhy se řadí do stupně D. IIB1. Železný opaskový řetěz z počátku LT C je doložen v bohatém ženském hrobu 216.

Jantar je na pohřebištích v Dürrnbergu zastoupen ve velkém počtu a v pozoruhodné typové šíři, která je nápadná zvláště v halštatských hrobech, kde se vyskytují kroužky, perly i rozdělovače z jantaru. Během časně laténské lze zaznamenat zřetelný kvantitativní úbytek a zchudnutí typového spektra, v pohřbech se objevují jen jednoduché kruhové perly a jantarové kroužky. Až na jeden fragmentárně dochovaný jantarový kruh patřící snad pozdní době halštatské jsou všechny skleněné a jantarové perly z pohřebiště Kammelhöhe zařazeny do doby laténské. Třicet malých jantarových a 17 kobaltově modrých skleněných korálek tvořilo náhrdelník nalezený v časně laténském hrobu 221. Tyrkysový skleněný korálek s očky umístěný v náhrdelníku splňoval nepochybně apotropaickou funkci. Za obranný prostředek proti kouzlu je pokládán také skleněný modrý melounovitý korálek, který byl navlečen na bronzovém drátěném nákrčníku a patřil k těmuž hrobu. Stejná funkce je rovněž připisována žlutohnědému skleněnému korálku s očky z hrobu 205. Jantarové korálky střední velikosti se nalézaly v párech v ženských hrobech. Ve dvou hrobech z Kammelhöhe se vyskytují zvláštní nálezy, které lze interpretovat jako amulety. Jedná se o bronzový závěsek ve tvaru kolečka se čtyřmi paprsky a korálek s očky z hrobu 205. V dětském hrobu 221 je za amulet pokládán provrtaný růžice z parohu jelena a do klíčky ohnutý zlomek žebrovaného bronzového náramku, který měl sloužit jako závěsek. Studium hrobů s amulety známých i z dalších pohřebišť naznačuje, že takovéto předměty byly dávány do hrobů výlučně dětem a mladým ženám. V hrobech 205 a 216 se našly fragmenty bronzových řetízků z malých kroužků, zbytky kůže snad prozrazují jejich zavěšení na koženém opasku. Malé kroužky ze zlatého drátu s otevřenými nebo překrývajícími se konci pocházejí ze tří hrobů pohřebiště Kammelhöhe. Zlaté kroužky pravděpodobně zdobily vlasy nebo uši, ale mohly být také součástí ozdob čepce nebo šatů. Nosili je jak muži, tak ženy a děti.

Železné toaletní náčiní se našlo v šesti hrobech, ve třech případech se jednalo o sady s pinzetou a hřebíkovitým kráječem. Všechna toaletní náčiní z pohřebiště v Kammelhöhe byla nalezena v mužských hrobech, pouze nález z hrobu 6 patřil ženskému žárovému pohřbu. Chronologické zařazení železných toaletních náčiní spadá do stupňů D. IIA1 až II B1a. Pozůstatky bot představují malé bronzové nýtky, knoflíky nebo háčky a kolíkovité sponky, které souvisely s uzavíráním obuvi. Knoflíky a háčky se u nenarušených hrobů vyskytují v oblasti nohou, na Dürrnbergu jsou výslovně vzácné a vyskytují se výlučně v časně laténském kontextu. Na pohřebišti v Kammelhöhe se je podařilo identifikovat celkem v sedmi hrobech.

Části vozů byly doloženy ve třech hrobech, našel se zákolník s polokruhovou hlavici, svorky loukotí a kolík se dvěma kruhovými oky, který spojoval korbu s podvozkem vozu. Železné sekáče patřily k výbavě 18 hrobů, většina jich je datována do stupně LT A. LT B patří jen nože s krátkou rukojetí se závěrečným knoflíkem a středovým uzlíkem, nebo sekáče s plochou hákovitě ukončenou rukojetí, které se našly ve dvou hrobech. Keramika je na pohřebišti Kammelhöhe/Sonneben zastoupena nádobami s kuželovitým hrdlem, lahvemi, zobákovitými konvicemi, esovitě profilovanými mísami, číšiemi na nože, mísami s límcovitým okrajem, čerpáky a mísami se strmými stěnami. Ve dvou hrobech se našly zlomky snýtovaných bronzových plechů z nádob. K pohřebnímu inventáři nejstaršího a úplně zničeného pozdně halštatského pohřbu v hrobu 202 patřily dvě bronzové situly, menší nádoba mohla reprezentovat situlu typu Kurd. Šest plechových fragmentů z jedné nádoby leželo v hrobě 209, nelze již ovšem určit tvar ani typ bronzové nádoby. Součástí výbavy hrobu byla i dřevěná nádoba opatřená bronzovým kováním. Dvě různě veliké dřevěné nádoby s bronzovým kováním okraje se našly v hrobu 223 a ozdobné kování dřevěné pyxidy pochází z hrobu 218. Válcovitá bronzová tulejka odkrytá v hrobu 209 byla pravděpodobně nasazena na dřevěné tyčince s funkcí kultovní hůlky.

Antropologické vyhodnocení pohřebiště Dürrnberg - Kammelhöhe/Sonneben podává v recenzované publikaci K. Wiltshcke-Schrotta. Ve 23 vykopaných hrobech areálu Kammelhöhe/Sonneben existují doklady o 66 pohřbech. 50 individuí mohlo být antropologicky zkoumáno. 29 hrobů bylo kostrových, 21 žárových. V hrobových komorách se našly spálené lidské ostatky i zbytky nespálených těl. V některých hrobech lidské ostatky zcela chyběly, byly pravděpodobně odstraněny, nebo stráveny kyselou půdou. Nejmenší počet pohřbených individuí v hrobech se pohybuje od jednoho až po sedm pohřbů. Šest jedinců (9,1 %) bylo pohřbeno v pozdní době halštatské, 41 (62,1 %) pochází ze stupně LT A, osm jedinců (12,1 %) lze datovat do LT B a čtyři (6,1 %) do stupně LT C. Jen pozdně halštatské hroby 202 a 216 byly dále užívány v době laténské. Opětovné využití hrobů v LT C lze pozorovat u hrobů 216 a 219. Sekundární otevření hrobu pro dodatečné pohřby nebo pro stavbu nové hrobové komory zničilo starší pohřby a kostrové pozůstatky byly přemístěny.

Nápadný je vysoký počet pohřbených mužů. Určeno bylo 18 dospělých mužů a 10 dospělých žen. Většina mužů vykazovala relativně nízký věk úmrtí. U 14 dospělých jedinců nešlo určit pohlaví, jednalo se o žárové pohřby. Pozoruhodné je rozlišení devíti dětských hrobů. Vysoká úmrtnost je spojována především se špatnými hygienickými podmínkami, které přinášel život v solných dolech. Pohřebiště v Kammelhöhe/Sonneben nebylo celé prozkoumáno a tak počet jedinců je příliš nízký pro demografické analýzy. Špatný stav zachování kostí také neumožňuje dělat příliš velké závěry o zatížení nemocemi prehistorického obyvatelstva na Dürrnbergu. Někteří jedinci přesto vykazují určité znaky, které prozrazují opakované situace nedostatku, např. hlad nebo těžké onemocnění.

Zvířecí kosti ze sedmi hrobů byly podrobeny výzkumu v Přírodovědném muzeu ve Vídni, osteologické vyhodnocení

podává v recenzované publikaci M. Abd El Karem. Nejhojněji je zastoupen hovězí dobytek. Prase bylo prokázáno jen několika málo nálezy. Masité milodary byly zastoupeny částmi těla z pánve a břicha zvířat. U kostí koz se dalo určit stáří na 8 měsíců, u hovězího dobytka na 3,5 roku.

Publikace je vybavena obsáhlým katalogem nálezů a přináší cenné informace o významné skupině hrobů v pohřebním areálu Dürrnbergu.

**Geschichte des deutschen Bergbaus, Band 1
Der alteuropäische Bergbau
Von den Anfängen bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts**
Editori Christoph Bartels a Rainer Slotta

© Aschendorff Verlag 2012
691 stran, 168 barevných i černobílých
obrazových příloh
ISBN 978-3-402-12901-2

Recenzoval:

Petr Hrubý

ARCHAIA Brno, o.p.s., pracoviště Jihlava,
Židovská 26, 586 01 Jihlava
archaiajihlava@volny.cz

Jedná se o první ze čtyř objemných svazků vydaných orgánem Vorstand der Stiftung Bibliothek des Ruhrgebiets a Německým hornickým muzeem v Bochumi (Deutsches Bergbaumuseum – DBM).

Chronologicky řazené kapitoly napsalo šest autorů, převážně historiků, dva jsou vzděláním a profesí archeologové. Precizního redakčního utřídění bohaté látky se ujali dva renomovaní vědci v oborech archeologie a dějin hornictví, někdejší dlouholetý historik DBM Christoph Bartels a někdejší dlouholetý ředitel této instituce Rainer Slotta. V knize nalezneme kvalitní poznámkový aparát a vyčerpávající jmenný, věcný i místní rejstřík (str. 673–691). Přehled literatury a pramenů (str. 619–672), čítající přes 1200 citovaných titulů, svědčí o mimořádném záběru autorů i ambicích díla. Kniha je věnována památce zesnulého historika dějin sociálních hnutí a dějin průmyslu na Ruhruniversität Bochum Prof. Dr. Klause Tenfeldeho (1944–2011).

Kniha je přehledně členěna chronologicky. První část je nazvaná *Der vor- und frühgeschichtliche Bergbau in Mitteleuropa bis zur Zeit der Merowinger* (str. 25–110). Autorem je u nás dobře známý Thomas Stöllner, profesor Institutu für archäologische Wissenschaften při Ruhruniversität Bochum a specialista na problematiku produkce soli v pravěkém a protohistorickém období. Významné místo v monografii zaujímá část zaměřená na středověké (převážně rudné) hornictví, nazvaná jednoduše *Das Mittelalter*, s podtitulem *Der Aufschwung des Bergbaus unter den karolingischen und ottonischen Herrschern, die mittelalterliche Blüte und der Abschwung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts* (str. 111–248). Autory jsou historik Christoph Bartels a Lothar Klappauf, přičemž posledně jmenovaný je dlouholetým archeologem dolnosaského Landesamt für Bodendenkmalpflege, Arbeitsstelle Montanarchäologie v Goslaru a odborníkem na montánní archeologii v Harzu. Historik Hans-Joachim Kraschewski je autorem části, která se v chronologickém pořádku zabývá pozdním středověkem, tomu ostatně odpovídá název: *Das Spätmittelalter* s podtitulem *Die Zeit des Aufbruchs* (str. 249–316). Pokrývá časový úsek zhruba od počátku 14. století až do počátků století šestnáctého. Z hlediska archeologie coby vědní disciplíny je rozhodně zajímavá i část následující, která názvem *Die grosse Zeit des Silbers* a podtitulem *Der Bergbau im deutschsprachigen Raum von der Mitte des 15. bis zum Ende des 16. Jahrhunderts* (str. 317–452) napovídá, jaké období a jakou formou se autoři – historici Andreas Binzinger, Christoph Bartels a Michael Fessner rozhodli zpracovat. Tímto obdobím končí (po stránce ekonomického významu a distribuce drahých kovů), řekli bychom klasické staré hornictví evropských feudálních monarchií, vycházející ze starobylých středověkých předloh. Poprvé se do Evropy

dostává stříbro i další kovy ze španělských a portugalských kolonií v Americe, což mělo pro řadu starých důlních center fatální důsledky. Zároveň je to nejmladší montánní období, kterému má ještě smysl věnovat se archeologicky, kdy archeologie hraje roli zprostředkovatele jedinečných a primárních dat. S množícími se důlními úcty, zprávami, vizitačními protokoly a dalšími druhy písemných pramenů, s prvními důlními a revírními mapami či plány hutí a úpraven v 16./17.–18. stol. nepostradatelnost postupů ryze archeologických klesá, popřípadě se posouvá do jiné, jakési asistenční role, nezřídka spočívající např. v dokumentaci technických památek. Měníci se význam a přínos archeologie se ve výzkumu montánních dějin ostatně odráží i ve skladbě autorů jednotlivých částí knihy, kdy na textech od pozdního středověku směrem k současnosti se archeologové již nepodílejí. Následující staf, kterou sestavili Michael Fessner a Christoph Bartels: *Von der Krise am Ende des 16. Jahrhunderts zum deutschen Bergbau im Zeitalter des Merkantilismus* (str. 453–590), lze proto účelově přejít bez komentáře. Naopak v mnohém zajímavá může být závěrečná a rekapitulující část s názvem *Der (Silber-) Bergbau als Kunst-Katalysator* od R. Slotty (str. 591–618). Třebaže jde o text v porovnání s ostatními krátký, nabízí pohledy na techniku a technologie produkce stříbra z netradičních úhlů pohledu, ať již ve vztahu k technickým a stavebním inovacím v evropských městech od pozdního středověku, či prolínání ohlasů hornického světa v pozdně středověkém umění.

Publikace, třebaže vyšla programově jen v německé verzi, má ambici nebýt pouze národně ohraničenou učebnicí dějin výlučně německého hornictví, nýbrž má do určité míry světovější rozměr. Ostatně u geografického pojmu „německý“, jak jej chápou naši západní sousedé a který v jejich pojetí nezřídka splývá s pojmem střeoevropský, popř. střední Evropa (Mitteleuropa), by nás nemělo překvapit, že územní záběr knihy je mnohem větší, než naznačuje název. Řadu technických a technologických inovací či trendů je totiž nezbytné vložit v širším územním a kulturně vývojovém kontextu. A tak již úvodní Stöllnerova část knihy začíná vyprávěním příběhu o pravěkém a protohistorickém dobývání surovin v geografickém záběru od jižního Švédska po severní Itálii a od východního okraje Massif Central po západní Karpaty. Současně však platí, že autoři se příliš nesnažili vybočit ze vzorce, který naopak zúženě německý je a podle kterého je kniha evidentně určena především německému poučenému čtenáři či německému odborníkovi. Z našeho pohledu se to projevuje nepřesnostmi v geografii a topografii pojednávaných území, ležících mimo současnou hranici Německa, dále v některých místních realitách a zejména, což může český čtenář vnímat rovněž jako tradiční německý pohled, neochotou v neněmeckých oblastech užívat oficiální místní jména. Tak většina lokalit slovenských je uváděna výhradně v němčině, např. Schemnitz (Banská Štiavnica), Kremnitz (Kremnica) nebo Neusohl (Banská Bystrica), podobně jako lokality rumunské či polské. Krušnohorské lokality v Čechách jsou v textu a v místním rejstříku uváděny výhradně v německých formách, mnoho dalších našich lokalit nalezneme, pravda, i v českém znění, ovšem většinou s pravopisnými chybami. Někdy figurují v rejstříku v české formě, ta je ale toliko vedlejším odkazem na rejstříkový záznam hlavní, tj. německojazyčný (např. Jihlava vs. Iglau, str. 687).

Český čtenář ve stati 4.3. *Der Silxbergbau im Spät- und Endneolithikum* (str. 45–47), tedy v první části knihy od T. Stöllnera, nepřehlédne zmínku o těžbě rohoveců typu Krumlovský les (str. 45), ovšem nemůže přehlédnout ani to, že pro autora jde nespíš při nesmírně těžkém úkolu, jakým je celková syntéza těžby rudních i nerudních surovin od pravěku do raného středověku, o téma okrajové, při jehož zpracování necítil potřebu reflektovat význam této těžební lokality, ani výjimečný přínos dosavadních archeologických výzkumů M. Olívy a citovat odpovídající primární zdroje. O co méně se o pravěké těžbě na Moravskokrumlovsku dočteme, o to více hesel k ní v místním rejstříku nalezneme: Krumlov (str. 687) a Moravski (str. 688). V širším střeoevropském

kontextu zůstává bez reflexe i další naše významná lokalita Jistebsko, třebaže i ona byla odbornou publiku představena v monografické podobě (*Oliva 2010; Šída 2007*). Nadále platí, co v naší archeologii platilo vždy, a sice že pokud se zahraničnímu publiku výsledky naší práce vyloženy programově a cíleně neservírují, nebudou prakticky vnímány. Vedle konferencí, přednášek na patřičných ústavech či zveřejňování ve virtuálním prostoru je to stále především otázka jazykových mutací domácích studií a samozřejmě úkol programové, promyšlené a účinné distribuce naší odborné literární produkce.

Z pohledu slovenské archeologie je zajímavé srovnání množství a úrovně znalostí o těžbě a zpracování měděných rud ve východoalpském prostoru na straně jedné a v západních Karpatech na straně druhé. To se nabízí v kratší kapitole Stöllnerova textu 2.2.2. *Der kupfer- bis bronzzeitlicher Erzbergbau in der Slowakei* (str. 63–64). Je žel až bolestné, jak nesrovnatelně dál jsou alpské země v poznání produkce kovů a zejména mědi v průběhu tisíce let doby bronzové, než země sousední. Týká se to i našeho území, třebaže naše pramenná základna studia produkce kovů v době bronzové je u nás ve srovnání s Alpami ničím. Hůře ale vyznívá toto srovnání právě pro Slovensko, které se z hlediska surovinové základny alpským zemím dost podobá, ovšem kde o podobném stavu poznání, tj. o patřičném odborném zájmu bádání o době bronzové, bohužel vůbec hovořit nelze. T. Stöllner cituje práce slovenských kolegů jako J. Bartík, V. Furmánek, M. Novotná, A. Točík, J. Vladár nebo P. Žebrák, čímž prokazuje, že slovenskou problematiku v tomto případě zná, a tak absenci výzkumů a dat srovnatelných s východními Alpami nutno považovat nikoliv za nedostatek knihy, nýbrž za objektivní fakt.

Rozdělení kapitol medievistických na středověk a pozdní středověk, kde dělítkem je konec 13. stol. na straně jedné a století čtrnácté na straně druhé, působí při výkladu exploatace rud na první pohled neobvykle. U výzkumu středověkého rudného hornictví je totiž tradičně vyznávána periodizace na tzv. první a druhou dobu. Tzv. první doba, jejíž počátky spadají do 10.–11. století, kulminuje ve století třináctém, kontinuálně pokračuje zhruba do poloviny věku čtrnáctého a v západní Evropě doznívá v souvislosti s populační a hospodářskou krizí v době velkých morových epidemií. Tzv. druhá doba má své počátky přibližně po polovině 15. století a její rozkvět přichází ve století šestnáctém. Je zřejmé, že po celý středověk docházelo k obnovování či otevírání rudných dolů v menší či větší míře průběžně a tak i tato tradiční „hornická“ periodizace je jistě zjednodušující. Mnohý čtenář by ji přesto mohl v chronologickém členění knihy postrádat, nicméně zvolenou periodizací, která více odpovídá obecným měřítkům středověkého vývoje politického, kulturního či obecně civilizačního, lze chápat jako netradiční a odvážný krok autorů – montanistů, jak toto specifické téma více začlenit do evropské medievistiky.

Z pohledu české archeologie středověku pochopitelně zaujme část knihy od Christopha Bartelse a Lothara Klappaufa, věnovaná středověku. Zajímavě vyznívá pro naše archeologické a historické montánní bádání reciproční využití výsledků české vědy při vzniku knihy, kdy mezi citovanými autory nalezneme dnes již klasická jména jako M. Buchvaldek, J. Kudrnáč, J. Majer, J. Michálek, R. Pleiner, V. Salač či J. Waldhauser. Do podkapitoly 3. nazvané *Montanarchäologie: archäologische Spuren einer Chronologie des mittelalterlichen Montanwesens*, části 10: *Das neue El dorado des 13./14. Jahrhunderts im Erzgebirge und weitere europäische Beispiele*, se dostaly i nejnovější archeologické výzkumy hornických areálů na Českomoravské vrchovině a „mladší vrstva“ domácích badatelů. Jmenovitě je zde širěji rozvedena lokalita Cvilínek na Pelhřimovsku. To je záměrným výsledkem mnoholeté usilovné publikační aktivity zaměřené zejména na německy mluvící prostředí. Škoda, že autoři knihy zařadili náš klíčový středověký montánní region, pro ně nepochybně geograficky vzdálený, do Krušných hor (Erzgebirge), tj. do oblasti, která pro Němce není přeci jen tak úplně mlhavá (str.

160–162). S domácí látkou se setkáme i v kapitole *Das Spätmittelalter*. H. J. Kraschewski v podkapitole *Die Durchsetzung der Wasserkrafttechnologie* (str. 284) poměrně podrobně rozebírá u nás známou listinnou smlouvu z 29. března 1315, uzavřenou po ratifikaci českým králem mezi těžaři na Jihlavských Starých Horách a Heinrichem Rothermelem o zřízení vodního náhonu. Dobře si všímá spojitosti mezi tímto Rothermelem a dalšími, řekli bychom báňskými inženýry tohoto příjmení, kteří odvodňovali pomocí složitých náhonů a vodotěžných zařízení ve 14. stol. doly v Rakousku. Kraschewski však pouze přebírá starší původní práce, opět s nepřesnostmi v našich realitách. Pro účely knihy nejspíš není podstatné to, že jeden ze smluvních partnerů a těžařů Chunradus de Lapide, dle Kraschewského Conrad z Stone, je příslušník významného pražského patricijského rodu od Kamene, nebo že další z osob v listině, Luso de Pulcro Monte, není nejspíš „aus Kutná Hora“, nýbrž z Krásné Hory.

Knihu rozhodně nelze vyhodnotit jako jednoznačně dobrou nebo naopak nepovedenou. Pro českého čtenáře je nesporně užitečná v tom, že nabízí komplexní obraz západoevropského rozvoje rudného hornictví od římskoprovinciálních dob po jeho první vyvrcholení v 10.–12. stol., což umožňuje jedinečně pochopit civilizaci a technologické zpoždění střední a východní Evropy i okolnosti, za jakých k nám všechny potřebné technologie a organizace složitého procesu mohly být importovány a úspěšně se u nás rozvinout. Autoři předkládají čtenářům příběh dějin exploatace surovin podle svědectví archeologických nálezů i písemných pramenů, kdy tímto příběhem navíc přirozeně prorůstají aspekty technické. Jedná se tedy o látku z podstaty věci mezioborovou. To, že data tohoto druhu jsou k dispozici, je přirozeně zásluha nesčetných odborníků v přírodních vědách, se kterými montánní archeologie a historie pracuje (ložisková geologie, mineralogie, geochemie, archeometalurgie, báňské a hutní technologie). Ovšem to, že mohou být předloženy i náročnému čtenáři ve srozumitelné formě, aniž by ztratily na exaktní informační hodnotě, je žádoucím důsledkem vzácné schopnosti takřka plnohodnotné výměny názorů mezi exaktními vědami na straně jedné a montánními archeology i historiky na straně druhé. Uspokojivá absorbe výstupů přírodních věd odborníky humanitními totiž navzdory nesčetným létům někdy hlubší, jindy pravda jen proklamativní spolupráce, samozřejmostí stále není, přičemž aby byla kritika spravedlivá, totéž platí i naopak. Autoři knihy však dokazují, že to jde. Z hlediska nakládání s instrumentálním vybavením autorů coby představitelů jedné z vrcholných výzkumných institucí u našich západních sousedů, lze jako pozitivum konstatovat, že po letech experimentování mají již zjevně za sebou vlnu euforie vyvolanou senzačními a převratnými možnostmi snímání LiDAR, což dokládají jeho vyváženým a sympaticky strhivým použitím. V knize je toliko pomůckou a jeho výstupy nejsou za skutečné poznatky o dějinách těžby surovin zaměňovány jaksi samozřejmě.

Odbornému čtenáři se pro poučení i k vlastní vědecké práci dostává do rukou kniha, která je přes rozporné a nepřesné stati, týkající se převážně geograficky vzdálenějších a neněmeckých oblastí, použitelná v širší střední Evropě a rozhodně v českém prostředí. Dosud jedinečným způsobem integruje to, co je jinak nutné hledat v publikačních řadách a ve větších či menších studiích, výjimečně pak v monografiích.

Literatura

Oliva, M. 2010:

Pravěké hornictví v Krumlovském lese. Vznik a vývoj industriálně sakrální krajiny na jižní Moravě — Prehistoric mining in the „Krumlovský Les“ (southern Moravia). Origin and development of an industrial-sacred landscape. Brno.

Šída, P. 2007:

Využívání kamenné suroviny v mladší a pozdní době kamenné. Dílenské areály v oblasti horního Pojizeří. Dissertationes archaeologicae Brunenses Pragensesque 3. Praha — Brno.

Catalina Bateman Vargas

Liderazgo y color en los monumentos funerarios prehispánicos del sur del Alto Magdalena, Colombia

Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales Banco de la República

Universidad de los Andes; Bogotá D.C. 2011

149 str.

ISBN 978-958-98252-5-9

Catalina Bateman Vargas vystudovala obor antropologie na Universidad de los Andes (Kolumbie) a v současné době se specializuje na restaurování a konzervaci archeologických nálezů. Ve své monografii *«Liderazgo y color en los monumentos funerarios prehispánicos del sur del Alto Magdalena, Colombia»* shrnuje závěry svého výzkumu, v němž se zaměřila na studium kamenných funerálních památek, které se v hojně míře zachovaly v oblasti Huila na jihu regionu Alto Magdalena v Kolumbii, resp. na podrobnou analýzu dvaceti funerálních kamenných monumentů. Práce kombinuje pohled archeologa a konzervátora, což ji obohacuje o aplikaci interdisciplinárního přístupu, včetně využití exaktních metod – chemických rozborů, obrazových analýz, mikroskopie apod. Takový přístup je bezesporu velmi přínosným i v moderním archeologickém bádání.

Autorčin výzkum je založen na studiu polychromie, dochované na kamenných náhrobkách a skulpturách na pohřebištích z klasického období (1–900 po Kr., tzv. «período Clásico Regional») v oblasti Alto Magdalena jako nástroje k poznání elit, které stavbu těchto hrodek iniciovaly. V těchto hrobkách (zejména v oblasti archeologických parků Parque Arqueológico de San Agustín, Parque Arqueológico Alto de los Ídolos, Parque Arqueológico Alto de las Piedras, Morelia) se bohužel z důvodu vysoké kyselosti půdy většinou nedochovaly kosterní pozůstatky. Autorka představuje zajímavý interdisciplinární pohled na studium těchto náhrobků a doplňuje tak o nový prvek výsledky předchozích výzkumů ve 20. st., během nichž byla pozornost zaměřena zejména na konstrukci a strukturu hrobů, na symboliku v hrobkách a na skulpturách.

Jedním z hlavních témat je možný vztah jednotlivých stylů i technologií k hierarchizaci společnosti, zejména k individualizaci místních elit. V tomto ohledu lze připomenout rovněž studii C. A. Sáncheze (*Carlos Augusto Sánchez 2007*), jenž tyto aspekty (hierarchizace společnosti, administrativní integrace sídel, sociální diferenciace a koncentrace moci v dané oblasti) sledoval na základě zemědělského systému a organizace zemědělské produkce (zejména výstavba zavlažovacích kanálů) v regionálním klasickém období v regionu Alto Magdalena. Autorka se rozdílnými technologiemi polychromie zabývá zejména z hlediska, zda a jak mohly tyto rozdíly indikovat diferenciaci tehdejších elit, podobně jako tomu bylo např. u specifického uměleckého provedení skulptury (stylové charakteristiky, technologie, použité materiály) a náhrobků. Studium polychromie pak autorka doplňuje o rozbor kamenného materiálu (litotypů), pigmentů, pojidel a malty, a to na příkladech z dvaceti studovaných mohyl, a dále o jejich datování (viz kapitola *«La matriz del análisis»*).

Jedním z cílů studie byl výzkum pohřebních zvyků v klasickém období v jižní oblasti Kolumbie, tj. v době, v níž v této oblasti vznikala četná pohřebiště s mnoha typy pohrbů, mohyl, chrámek i velkých skulptur, indikujících proces sociální diferenciace a konsolidace vládnoucí vrstvy obyvatelstva. Formy a uspořádání těchto náhrobků mohly mít funkci jistého vymezujícího prvku pro jednotlivá společenství i v rámci těchto společenství a nákladnost výzdoby indikovala jejich hierarchické rozvrstvení i snahu elit o vzájemné vymezení (autorka se otázkou diferenciace společnosti v souvislosti s typem pohrbů a funerálních skulptur zabývá detailněji v kapitole *«El análisis: ¿diferencias de prestigio entre la élite?»*).

Celý výzkum byl rozdělen do pěti etap, od počáteční fáze shromažďování již dostupných informací z předešlých výzkumů, jejich třídění a analýzy, až po studium jednotlivých hrodek a rozboru polychromie dochované na kamenných artefaktech, často pouze fragmentárně. Jednotlivé etapy výzkumu jsou v knize podrobněji popsány v kapitole «Metodología». V podkapitole «Trabaje en campo» popisuje autorka jednotlivé kroky výzkumu funerálních monumentů *in situ*, způsob jejich dokumentace a zvolené metody, v podkapitole «Laboratorio» se věnuje rozborům pigmentu, pojidel, složení malty a identifikaci použitých minerálů, a to jednak s využitím předběžné kvalitativní analýzy, díky níž byly mimo jiné identifikovány typy minerálů, pojidel a stratigrafie pigmentů, jednak s využitím chemických rozborů, díky nimž byly např. identifikovány typy pojidel (lipidy, karbohydráty, proteiny, pryskyřice). Ve fázi laboratorních analýz byly využity kombinace exaktních metod (např. elektronová mikroskopie a mikrosonda pro identifikaci chemických prvků v jednotlivých vrstvách polychromie). Pro určení hornin byly použity závěry geologických analýz, provedených již dříve v rámci předchozích výzkumů na lokalitě. Autorka využívá i poznatků ostatních vědců, nejen z oblasti geologie a předchozího mapování funerálních objektů, ale i výsledky chemických rozborů pojidel, které odhalily chemická residua předchozích restaurátorských zásahů.

Zajímavá je také podkapitola «Observación y experimentación», v níž autorka představuje tu část výzkumu, v níž porovnává archeologické nálezy s technikami současných umělců, kteří se pokusili o výrobu jejich replik. Autorka se tak snaží ukázat nejen tradiční technologie výroby polychromie, ale i nezbytnou manuální sílu a čas potřebný ke zhotovení kamenného náhrobku či stély.

V kapitole «Sociedades complejas y materialización del poder ideológico» se autorka věnuje charakteristikám vládnoucích vrstev obyvatelstva ve sledovaném období, jejich individualizaci prostřednictvím hmotné kultury a jejím typickým rysům. Popisuje diferenciaci vládnoucích vrstev společnosti a řád, podle kterého tato společnost fungovala. Umělecké předměty na pohřebištích vidí jako efektivní prostředky „ztělesnění, resp. materializace ideologie“ a „prostředek vyjádření symbolické i ekonomické moci ze strany elit“, tedy jako znak prestiže. Pohřebiště a dochované funerální památky chápe jako ztělesnění či výraz „ideologické moci“, která silně ovlivňovala tehdejší společnost. Popisuje typická pohřebiště s oválnou mohylou, která obsahuje další (pohřební) monumenty, často s hlavní skulpturou, pohřební výbavou a dalšími sochami. Autorka představuje další zajímavý aspekt pohřebišť na lokalitě Alto Magdalena, totiž jejich uspořádání a roli v transformaci krajiny i jejich význam v pojetí smrti tehdejší společnosti.

V kapitole «Los artesanos de monumentos funerarios» popisuje rovněž geomorfologický ráz krajiny a věnuje se typu hornin, převažujících v oblasti San Agustín a San José de Isnos (olivinické čediče, ignimbrity), jež jsou také převažujícím materiálem funerálních monumentů (skulptury), a dále hypotetické zdrojové lomy. Zabývá se také způsobem přepravy velkých bloků kamene ze zdrojového lomu do místa určení a jejich umístěním v mohyle, resp. na pohřebišti ještě před finální (polychromní) úpravou a tedy před uzavřením (zasypáním) hrobky. Zajímavým aspektem této kapitoly je opět autorčino srovnání s moderní kameňickou tvorbou, která se snaží oživit tradiční technologie.

Zvláštní úsek věnuje polychromním technikám a hlavním barvám, které se vyskytují na kamenných artefaktech, stylu figurálních i geometrických dekorací a přípravě jednotlivých barev z přírodních minerálů i jejich barevným kombinacím. Rozlišuje dvě hlavní techniky malby: malbu přímo na kamenný podklad a malbu na přípravnou vrstvu, složenou např. z písku, kaolínu, červené hlíny, uhlí a přírodních vláken. Oběma technikám malby se podrobně věnuje v kapitole «Técnicas de decoración de los monumentos», kterou doprovází nákresy, barevnými fotografiemi detailů polychromie i celých monumentů. Jednotlivé tech-

niky a způsoby zpracování jsou popsány na konkrétních příkladech kamenné skulptury z pohřebišť. Pomocí identifikace pigmentů a technik se autorka snaží analyzovat rozdíly mezi jednotlivými styly, které se ve sledovaném regionu rozvíjely, a jejich případný vztah k diferenciaci elit.

Vedle studovaných aspektů (struktura pohřebních komplexů a jejich kapacita, použitý materiál, stylistické charakteristiky maleb) jsou v kapitole «Élite, prestigio y color» kvantifikovány jednotlivé hrobky a mohyly také podle velikosti a počtu dochovaných skulptur, použitých barev a jejich četnosti, způsobu opracování, typů nástrojů a typu použité techniky (přímá technika *versus* malba na podklad).

Přínosem výzkumu je nejen detailní studium polychromie na pohřebištích předkolumbovské Jižní Ameriky, v regionu Alto Magdalena v Kolumbii, ale také aplikace exaktních analýz (chemické analýzy, elektronová mikroskopie a další) pro určení složení polychromie, pojidel, malt a stratigrafie malby. Tento přístup rozšiřuje archeologické poznání a umožňuje doplnit znalosti např. o využití surovin z místních zdrojů, či naopak využití importovaných surovin, o technologii výroby barev, způsobu jejich aplikace apod. Přestože autorka zpracovává rozsáhlý komplex pohřebišť pokud jde o jejich časové vymezení, snaží se jednotlivé monumenty alespoň přibližně datovat. Zpracování problematiky je ovlivněno přístupem konzervátora a její zájem je tedy primárně upřen na studium a rozbor jednotlivých technik polychromie a výtvarného zpracování kamenných artefaktů. Monografie je doplněna četnými mapkami, tabulkami, grafy a barevnými fotografiemi, které ilustrují výsledky výzkumu i jeho provedení.

Literatura

Carlos Augusto Sánchez 2007:

Economía y sociedad prehispánica. El uso de la tierra en el Alto Magdalena. Bogotá.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)